

Adalékok a nagykanizsai izraelita temetőhöz

**Készítette:
Saffer Szilvia**

Hegedűsné S. Szilvia

Tartalomjegyzék

Bevezető helyett	4 oldal
A magyarországi zsidóság története	7 oldal
A nagykanizsai zsidóság	9 oldal
- rövid története	
- ipara, kereskedelme	
Az izraelita temető	13 oldal
- a ravatalozó épülete	
- a sírok, síremlékek	
Zárszó helyett	46 oldal
Bibliográfia	47 oldal
Jegyzetek	49 oldal

" Mozdítsátok elő ennek a városnak boldogságát,
ahova szerteszórtalak titeket, s imádkozzatok érte,
mert az ő boldogságában van a ti boldogságotok."

(Jeremiás intelmei)

Bevezető helyett

Észembe jutott valami, ami régi általános iskolám tavalyi nyári táborában történt. Ide kedves tanárom hívott meg most is, mint tíz éves korom óta minden esztendőben.

Szeretem ezeket a táborokat. Olyan emberi feltöltődéshez segít, amit máshol sohasem kaphatnék meg. Megajándékoz napfénnel, madárdallal, csillagokkal, közösen megélt elfáradásokkal, és a régi tanárok őszinte barátságára, segítségére, tapasztalata mellett, sok új élménnyel. Közülük az egyik ez a történet(vagy mese) ami kíváncsivá tett dolgozatom témája iránt. Ezért írom le bevezető helyett.

Csend volt és éjfél. A tizenhét fős kör közepén parázs pattogott. Fel-felizzó borostyán-fénye lágy meleggel simogatta arcunkat. A kis lángokat lehelő száraz ágakról halovány füstszalag lengedezett a fák lombrésein át a csillagokhoz, de amint túljutott a levéltengeren meggondolta magát. Ráhajolt az erdőre és elkezdett osonni a Balaton felé. Elérve az országutat átbukdácsolt az aszfalt meleg sávja felett és éjjeli paplant terített a harmatos mezőre, ahol őzek legeltek. Mikor a füst első apró csápjá megcsiklandozta orrukát, furcsa fintort vágta, és az egyik bak kis köhintésére egyetlen iramodással eltűntek a fenyővel borított soktornyú domboldal ébenfekete tömbjében. Ott aztán megállapodtak, nem törődve azzal, hogy a vidám telihold itt is huncutul leskelődik utánuk. Néztük a tüzet, boldogok voltunk és hallgattunk. Azzal a csodálatos hallgatással, mely csak a szabad természetben fordul elő az éjjeli tábortűznél, örök barátságot érlelve a lelkekben.

- Azt hiszem ilyen maradandó élményt nem kapnak többet.- súgtam Előd bácsinak, tekintetemmel a csillogó szemű tanítványainkra mutatva.

- Nem tudom, így van e - mondta szakállas tanárom.- Az emberre váratlanul is lecsaphatnak az élmények. Nem tudod mindegyiket előkészíteni, mint ezt a tábortüzet. Emlékszem, -folytatta- egyszer voltam egy továbbképzésen. Az első nap este a gyertyafényű borozgatás közben elmeséltük kik vagyunk, honnan jöttünk, mit csinálunk..., hogy megismerjük egymást. Vagy ötödiknek került sorra az egyik kolléganő, aki így kezdte:

- Nem tudom, ki vagyok....vagyis....nem tudom egészen pontosan. Azt sem mikor születtem, hol születtem, kik a szüleim... Döbbenet néztünk rá. Hallgatásunk felszólítás volt a folytatásra.

- Nevelőszüleim, akik soha nem titkolták előttem, hogy nem vagyok a lányuk, azt mesélték, úgy születtem, hogy valahonnan belepottyantam apám kezébe. Így hívom, hisz lányaként szeretett.

Apa bakter volt. Vasutas egy őrháznál. Jó állás ez a negyvenes években. Meglehetett úszni a katonaságot, és nem is volt nehéz munka. Ott laktak a sinek mellett. Volt egy kis telek, egy kis kert... El is gazdálkodhattak. Kutya sem bántotta őket. Ha jött a vonat, apu kiállt és tisztelgett. Még most is szeretem érte, - itt a szeme kicsit fényesebben csillogott -ahogy mindig szabályosan áll vigyázban és tiszteleg.

Egyszer, 1944-ben, jeleztek egy menetrenden kívüli szerelvényt. Fogta a zászlóját, kiállt mint a többinek. Tehervonat volt, zárt vagonokkal...Olyan marhaszállító. Nem túl gyorsan jött. Amikor odaért, apa felemelte a kezét és tisztelgett, de a

mozdonyvezető nem intett vissza. Már egészen sötét volt, mégis jól látta, hogy a marhavagonok rácsos ablaka mögött emberek mozognak. De nem katonák....

Amikor az utolsó kocsi közeledett éktelen, visító kiáltást hallott:

- Kapja el! Kapja el!-Még alig fogta fel, hogy ez az üvöltő sikoly milyen könyörgő, amikor az utolsó előtti vagon ablakából egy csomag repült feléje. Önkéntelenül kapott utána, de alig tudta megmarkolni, mert a puha pokrócnak nem volt fogása. Erősebben megszorította, nehogy kiessen a kezéből. Ekkor a csomag fájdalmas macskanyávogással felsírt. Ijedtében majdnem elejtette.

Aztán értetlenül nézett a sötétbevesző vonat után és az jutott eszébe, oda kell szólni a következő állomásra, mert a szerelvény végén nem égett a lámpa.

Már belépett a bakterházba, amikor a macska újra felnyávogott a pokrócban.

-Hát ez mi ? - kérdezte anyám.

-Kidobták a vagonból. - mondta apám és bontogatni kezdte a takarót. Ekkor a nyávogás csecsemő sírássá változott és előbukkant....

Itt elsírta magát, és csak kis szünet után folytatta.

-És előbukkantam én...

Hosszú csönd lett a szobában.

-Apámék a pólya kötője alatt egy könyvből kitépett lapot találtak, margó részén nyálazott tintaceruzával irt névvel : Krausz Éva.

Semmi más.

-Először mindenkinek azt mondták, hogy apám elhunyt unokatestvérének a gyereke vagyok. Aztán, amikor a háború vihara elült, kutattak hozzátartozóim után, de nem tudták kideríteni, honnan jött a szerelvény...A név is annyira gyakori volt...Nem lett eredmény. A hivatalok állami gondozásba akartak venni. Akkor örökbe fogadtak. De a nevemet megtartották. Így lett idős korukra gyerekük. Úgy mint a mesében.

Itt hosszabb szünet következett a történetben.

-Apám...tavaly meghalt....De anyu jól van!...És.....most már van egy unokája. Ő is Éva.-mondta, és arcán a büszke anyák mosolya futott végig.

Négy nap múlva a társasággal beutaztunk megnézni Szeged nevezetességeit. A vármaradványok, Tisza part, múzeum és a Nagytemplom után még maradt időnk, hát bóklásztunk a városban. Így jutottunk el véletlenül a zsinagógához. Szerencsénkre épp akkor zárta kapuit a templomszolga, és beengedett. Csodálatos volt. Mintha a jeruzsálemi kék ég alá kerültünk volna, ahol tündökölnek az arany csillagok. Megbabonázva álltunk. Még egyikünk sem járt zsidó templomban. Nem tudtuk, hogy ilyen szép lehet.

Amikor kifelé jöttünk, az előtérben jobbra és balra hatalmas márványablakon akadt meg a szemünk. Az elhurcoltak nevei. Álltunk és olvastunk. Egyszer csak fuldokló szípgást hallottunk.

Hátrafordultam és megdöbbenve láttam Éva ömlő könnyeit és sírástól rázkódó vállát. Többen léptünk hozzá.

-Mi baj van ?

Rázta a fejét, hogy semmi és csak sírt. Aztán erőt vett magán és felmutatott a táblára.

-Ott vannak a szüleim....meg én.....

És azon a helyen, ahová keze vezette tekintetünket ott állt ezüst betűkkel:

Krausz Mózes (28 éves), Krausz Mózesné (25 éves), Krausz Éva (3 hónapos).

-Eldobott magától, - sírtahogy megmentse az életem.

Mikor ide ért Előd bácsi, nagyot lélegzett.

-Ezért mondtam, soha nem tudhatod előre, mikor milyen élmény éri az embert...Engem például nagyon megkapott. Azóta érdekel a zsidók története, kultúrája és mondhatom igen sok közös gyökere van a miénkkel.

Hát ez a történet.

Talán csak annyit tennék hozzá: Azt sem tudhatjuk mindig előre, miért választunk valamilyen témát dolgozatunkhoz. Én ezért.

A magyarországi zsidóság története

Az időszámításunk első évszázadaiban, a palesztinai, judeai Róma ellenes zsidó felkelések leverése nyomán, a száműzött zsidóság a római birodalom szinte minden részébe elvándorolt, letelepedett. Így jutottak el az akkori pannóniai provinciába is. Több olyan lelet került elő az egykori római városok, katonai táborok, őrhelyek környékén, amely ezt egyértelműen bizonyítja.

A honfoglalást megelőzően a magyarság egy ideig a Kazár birodalom területén is élt. A kazárok vezető rétegének nagy része tért át a zsidó hitre, s mivel a honfoglaló magyarokhoz három kazár törzs is csatlakozott, feltehető, hogy közöttük zsidók is voltak. Erre egyébként sok olyan honfoglalás kori leletünk is utal, melyek motívumai azonos vagy hasonló jegyeket mutatnak az ősi zsidó alkotásokkal.

Az államalapítás idejéből már írásos dokumentumok is jelzik a zsidók jelenlétét. Szent László és Kálmán királyunk már törvényeket is hozott a zsidókról. Könyves Kálmán már engedélyezte a zsidók birtokszerzését is, azzal a kikötéssel, hogy azt csak pogány (nem katolikus) szolgákkal művelhetik meg, és csak püspöki székhelyen lakhatnak.

Ennek következtében is a városokba egyre több zsidó költözik, s kialakulnak első hitközségeik is. (Buda, Esztergom, Tata, Óbuda, Sopron, stb.)

Az Árpádházi királyok alatt az európai körülményeket figyelembe véve sokkal nagyobb biztonságban élhetett hazánkban a zsidó lakosság, mind földrészünk más országaiban. IV. Béla például kiváltságlevelet is biztosított számukra, melyet az egymást követő uralkodók mindig megerősítettek.

Ennek lényege, hogy a zsidók a király kamaraszolgái, és közvetlenül a kincstárnak adóznak, az pedig cserébe biztosítja jogvédelmüket. Ezt a királyi jogot természetesen a főurak a nagy adóbeszedési lehetőségek miatt igyekeztek mindig aláásni, de általában eredménytelenül.

Bár Nagy Lajos idején pár évre az egész országból kitelepítették a zsidó lakosságot, de lassan újra visszatérhettek. Ekkor hozták létre a "zsidóbírók" intézményét. Ezek általában a tárnokmesterek lehettek (jobbára keresztény főurak) akik gondoskodtak a zsidó adók beszedéséről a zsidók védelméről és a keresztény-zsidó perekben az igazságszolgáltatásról.

Mátyás király a zsidóbírók helyett zsidók által vezetett "Zsidó prefektúrát" hozott létre, mely tisztség egészen Buda török megszállásáig fennállt.

(Az első prefektus Mende Jakab volt, a továbbiak pedig leszármazottai.)

Mindig Budán működött, joga az egész országra kiterjedt és kapcsolatban állt közvetlenül a királyi hivatalokkal. Ellátta népe jogvédelmét, adóbeszedését, igazságszolgáltatási ügyeit. Még az országos főrabbi kinevezési joga is őt illette meg.

A török uralom alá került zsidóság hamar bekapcsolódott a török élet vérkeringésébe. A magyar királyság területén élők helyzete inkább rosszabb lett, Erdélybe pedig az írásos emlékek szerint csak a XVI. század végén költöztek be az első zsidó családok.

Azonban erős közösségeik alakultak itt ki. 1623-ban Bethlen Gábortól szabad vallásgyakorlási és kereskedelmi jogot nyernek. Ekkor alakul ki az erdélyi szombatosság. Ez a közösség töredékeiben a második világháborúig fennmaradt.

A törökök kiűzése után az elnéptelenedett országba újabb zsidó telepések érkeztek. 1769-ben kb. 20 000, 1787-ben már 80 000-re tehető a magyarországi zsidó lakosság száma.

Megélhetésüket a megnövekedett mezőgazdasági termékek kereskedelme és feldolgozása biztosította. Lassan kialakul országos kereskedő hálózatuk, a falusi szatócstól a külföldre szállító nagykereskedőig.

Először a nagy birtokközpontokban majd a kereskedelmi utak központjaiban nő meg így lélekszámuk.

Az 1781-ben kiadott türelmi rendelet lehetővé teszi a szabad királyi városokba való beköltözésüket is, valamint az iparűzést, földbirtoklást és az iskoláztatást.

A felvilágosodás tovább erősíti helyzetüket. A reformkor eszméi a művelt zsidóságban is visszhangra találnak.

Ekkor indul el első jelentős magyarosodás szokásaik megtartása mellett. Az 1800-as évek elején a zsinagógákban magyarul prédikálnak, iskoláik nagy részében magyarul tanítanak.

1848-as szabadságharcban jóval arányszámukon felül vesznek részt a honvédő harcokban. Az 1849-es országgyűlés nem véletlenül mondja ki a zsidók egyenjogúságát. Ezt megbosszulva vetnek ki rájuk a szabadságharc legyőzése után 1000 000 forintos hadisarcot a Habsburgok.

Az 1867-es kiegyezéstől kezdve azonban ismét minden jog megilleti őket, ami a magyar lakosságnak jár.

Az első világháborúban ismét sok zsidó áldozta életét Magyarorszáért, de az 1919-20-as fehérterror idején, mivel a kommunban is sok zsidó vett részt, felerősödik az antiszemitizmus, mely a két világháború közt ugyan különböző erővel, de mindig jelen van.

Végül a nyilas terror és a német fasizmus eddig elképzelhetetlen szenvedéseket hozott a magyar zsidóságra is. Ennek vérveszteségeit máig sem tudta kiheverni.

Ma néhány tizezernyi izraelita, zsidó hitű állampolgár él hazánkban. Vidéken, néhány nagyvárost kivéve alig van zsidó népesség.

Szerencsére az utóbbi évek társadalmi változásai az ő hagyományaik, szokásaik, vallási életük felemelkedéséhez is hozzájárult. Azóta fejlődésük töretlen.

A nagykanizsai zsidóság

A nagykanizsai zsidóság története szinte megegyezik az ország zsidó lakosságának történetével.

Mivel Kanizsa a római időkben is lakott település volt, valószínűnek tarthatjuk, hogy a provinciák területeihez hasonlóan itt is éltek zsidók. Erre vonatkozóan sajnos adalékra nem bukkantam.

Az első írásos emlék ami kezembe jutott az 1700-as évekből származik, amikor Batthyány Lajos herceg birtokából a zsidó hitközség telket vásárol.

A kegyúr adta ki 1787-ben a hitközség alapszabályait is, "Előírás a zsidó hitközségben való jó rend fenntartásáról" címmel.

Mivel a zsidó lakosság az uradalmi fundusokon telepedett le, így adófizetés, bíraskodás, városi rendszabályokkal és kötelezettségekkel szemben előjogokat élvezett. Ez annak is következménye volt, hogy a nagybirtoknak így biztos adófizetői voltak.

Nagykanizsa akkori viszonyairól érdekes képet fest Kanizsa tanácsának a vármegyéhez intézett levele, kérelme.

"Tekintetes Nemes Vármegye!
Kegyes Pártfogó Uraink!

Méltóztatik az Igen Nemes Vármegye bölcsen és kegyesen tudni, hogy ámbár Kanissa az egész Nemes Megyében levő városok közül legg nagyobb s első transzendális Hely volna, hogy jóllehet az itten lévő Királyi Feő életes Ház hozza tartozandóival és 48 emberekből álló Strázsájával majd nem egy negyed Részit a városnak el foglalja és a mindennapi sok Forspont, több izben meg kívánható viz hordás, kézi Munkások és más effélék nem kevésbé terhelik a Városiakat, e mellett még is mindenkor állandós s pedig számos Katonaságot tartunk, a mint mostanában is Tettes Radetzki Ezrednek egész Stábja, három stabilis Tiszt Urakkal és egy egész Escadron nálunk vannak.

Mind ezen kevés, talán rólunk el nem hengerithető Terheknek könnyebb el viselésiben tartandó Egyarányusság és igaz föl osztása végett, legg inkább pedig a naponként megkívántató Nagyobb számú Forspontoknak könnyebb való kiállításá, ugy az Utaknak s más egyéb közönséges Munkáknak meg Tétélekre szükséges Fóroknak meg szerzése miatt méll alázatossággal esedezünk a T.N.Vmegyének kegyessége előtt, hogy ide zárt Kegyes Végzésit, mely szerént a Zsidóság a kereskedésre nézve a Forspont s egyéb Fórozások alul általlyában ki mentette, meg másítani méltóztasson.

Mert

1-ör, Tudva lévén, hogy Városunkat, főképpen Nagy Kanisát jobbára tsak Kereskedők lakják és a Mester Emberek is mellesleg üzvén kézmiveket, nagyobb részint kereskedésbül élnek és ez után vagyonosodván tsak ugyan a könnyebb folytatandó kereskedés végett tartanak drága istálló Lovakat, mind azáltal még is a Forspont s hosszú főrok alá ki állami kéntelenítettnek, ezen okbul nagyon megterheltetnek a keresztény Lakosok, ha a Zsidóság a kereskedésre nézve a Forspontozástul mentt marad, mert ugy is könnyebb a sorsa annyibul, szerint minden adó forinttul fizetendő tsekély 45 k-ok eránt Magokat ki váltani szokták!

Azután

2-or. Falu helyen a Zsidó uraság házaikban lakván, tsak zsellérek és e traserikálisték közé számláltattnak, kiket minden időben Forspont alá kivánni nem lehet, ellenben Kanisán, ámbár a Zsidók kedves hazánkban polgári Jussal még nem ditsekedhetnek, még is örökös Jussal kivánnak Házakat, és pedig a leg szebb, a legg jobb és legg téresebb Házok közül mostanságik már 39-et birnak, mind ollanjokat, mellyek köz Terhet és közönséges Cenzus alá tartozandók.

Valamint tehát más Keresztény Lakosok, ha azon házokat meg vették volna. Forspont adni és egyébbi Terhetek viselni kötelesek lennének, szinte ugy a Zsidó Birtokos is azoktul föl ne oldoztasson, az igazság hozza Magával. Tavasztul fogva már hat Házakat szereztek és a szomszéd Nemes Vmegyébül is hárman bé jöttek, mind azért, mert itten meg kéméltetnek, méltán félhetünk, hogy a Keresztény vagyonosabb Lakosokat ki szoritani és Kanisát, a mint már jövendeltetik is, valóságos Zsidó várossá tenni fogják.

Hogy tehát ez ne törtéyen, könyörgünk még egyszer a T. N. Vgyének kegyes Szine előtt, hogy az idevaló Zsidóságot forspon s egyébbi Terheknek viselése alá vonyatni kegyessen meg engedni méltoztasson Melly kegyességiért élünk s halunk.

Anno 1810. etc... " (1)

Csak hat évvel később jutott oda a város, hogy a kért adók bevezetését is kötelezővé tették.

Nagykanizsán az első imaház uradalmi birtokban levő épületben volt. Híres rabbijuk Lőw Lipót, a magyarosítás és modernizálás élharcosa. Az ő idejében szólalt meg Magyarországon először zsidó templomban orgona.

1830-körül kórházat, 1832-ben magyar nyelvű zsidó iskolát építettek.

1848-as szabadságharcban való részvételük miatt hadisarcot vetettek ki rájuk és a hitközséget feloszlatták. Fejlődésüket ez nem vetette vissza. 1821-ben templomot avattak. Ennek terveit Vojta Ferenc 1804-ben készítette el Batthyány Lajos megrendelésére.

A templomépület helye a főút egyik udvarában lett. Még ebben az évben a téglát is idehordták. 1807-ben kezdik ásni az alapokat, megrendelik a tetőszerkezetet is.

Az alapkövet Batthyány Fülöp herceg teszi le 1810. augusztus 10-én benne a következő okirattal:

"Ez az alapkő örök emléke legyen Batthyány Fülöp herceg kegyeinek. Adja az ég, hogy benne ugyanaz az emberbaráti szellem nyilvánuljon meg, mely atyja Batthyány Lajos cselekedeteit áthatotta. Mi jó és balsorsban a hercegtől várjuk oltalmunkat és védelmünket."

Később a tervet félretették és a bécsi Ehmann és marburgi Marek építőmesterekkel újat készítettek, majd 1817-től folytatták az építkezést Dank varazsdi kőműves vezetésével. 1820-ban rendelik meg a frigyládát és az oltárt a Hoffmann-Treicach cégtől. A templomot 1821-ben avatták fel, 1845-ben orgonával gazdagították. 1844-45-ben karzattal átalakították. Azóta ebben az alakjában láthatjuk.

1857-ben kereskedelmi 1886-ban polgári, 1891-ben felső kereskedelmi iskolát nyitnak. 1927-ben 3663 zsidó élt a városban akik a város kereskedelmének természetesen legaktívabb résztvevői voltak.

Erre vonatkozóan a legrégebb emlék 1794-ben elhunyt Josef Anton Hauser, a későbbi Hauser vaskereskedési dinasztia alapítójának főkönyve. (Zalai levéltár)

A másik ide vonatkozó emlék Lackenbacher Mózes mauzóleuma. (Mezőgazdasági szakiskola falánál levő dór stílusú építmény) Lackenbacher II. Józseftől udvari szállítónak megfelelő rangot és kiváltságokat kapott.

Szállítója volt a Napóleon ellen harcoló osztrák csapatoknak is.

E kor híres kereskedői voltak még:

- Löwenstein Mózes,
- Lackenbacher Israel,
- Blau Moses (cégalapító),
- Löwy Efraim,
- Blau Rubin.

A későbbiekben jelentős tekintélyre tett szert:

- Spániel Ferdinánd fűszerkereskedő és szivargyáros,
- Rosenfeld Jakab üvegkereskedő,
- Rosenfeld Sándor fűszerkereskedő,
- Sommer Sándor,
- Strasser Lázár,
- Grünhüt Fülöp és
- Hirschler Leo gabonakereskedők.

Aufrcht Lipót, Lang Henrik, Bettlheim Sámuel és Ollop Sámuel nevéhez fűződik az első gőzmalom létrehozása.

Faipari melléktermékek feldolgozásával szerzett világhírnevet Guttman S. H., de sörfőző és maláta gyára is híres lett.

Sok zsidó foglalkozott bankügyletekkel. Köztük a leghíresebbek:

- Schlesinger Vilmos
- Krausz József

Több híres ipari üzemet is alapítottak, úgy mint Weiser féle gazdasági gépgyár, Mercur acél és tengelygyár, a kefégyár, ez utóbbi a mai Kanizsa Trend elődje.

Jelentős volt a Frank féle kávégyár, a Stern féle téglagyár vagy a Weisz féle Hercules téglagyár, a Fleischner Miksa féle szeszfinomító.

Lengyelország lerohanása után Nagykanizsa egyik központi helye lett a lengyel menekültek, katonák családjai, köztük zsidók elszállásolásának és továbbmenekítésének. Ebben Nagykanizsa zsidó lakossága is aktívan szerepet vállalt, jelentős pénzügyi segítséggel.

A menekült tábor is az úgynevezett kávégyár területén volt. Ám a nyilas rémuralom miatt maga a zsidó lakosság is menekülni kezd, és számuk 1944-re 2093-ra apad.

1944-ben elrendelik a zsidók kitelepítését, amit a zsidó családokat jól ismerő tanítók bevonásával hajtanának végre.

Ekkor történik az utolsó sikertelen próbálkozás ennek megakadályozására azáltal, hogy az akkori katonai városparancsnok a zsidók összegyűjtését megelőző nap éjszakáján "sas" behívóval bevonultatja az összes érintett tanítót.(2) Ám ez csak három nap haladékot jelent a begyűjtésben, mert három nappal később csendőrséggel szedetik össze a zsidókat, s magyar katonaruhába öltözött fegyveresek kíséretében indítják útnak a deportáló vonatokat a koncentrációs táborok felé, ahonnan csak nagyon kevesen tértek vissza.

Ez az utolsó szomorú esemény lesz az elindítója, hogy a nagykanizsai zsidó lakosság összezsugorodása, gyakorlatilag megszűnése miatt, fenntartó hiányában a nagykanizsai zsidó kulturális emlékek enyészetnek indulnak. (Zsinagóga, könyvtár, kereskedőház, iskolák, gyógyszertárak, temető, stb.)

Az elhurcoltak hamvai sosem kerültek vissza Nagykanizsára, szülővárosukba. Legtöbbjükről nem is tudni, hol nyugszik, vagy krematóriumban hamvasztották e el. Emléküket egy urna őrzi csak az izraelita temetőben.

Az izraelita temető

"Béth Hácháim - az élők háza. Így nevezik a zsidók temetőiket. Halottaikat, halhatatlan lelküket élőknek tekintik."(3)

És valóban. Egy temető tényleg élő, mindaddig, amíg van aki gondozza, van aki tartani akarja emlékeit, vagy van, akinek mond valamit az ott eltemetettek neve, vagy sírjaik szépen faragott világa.

Nincs annál borzasztóbb, mint amikor régi emberek gazdátlaná vált tárgyai, emlékei süllyednek a feledés, az elmúlás rommezejébe. Ilyenkor az élők háza a holtak, a halál, az elmúlás házává változik. Szeretnék valamit tenni érte, hogy ez minél kevesebb esetben legyen így.

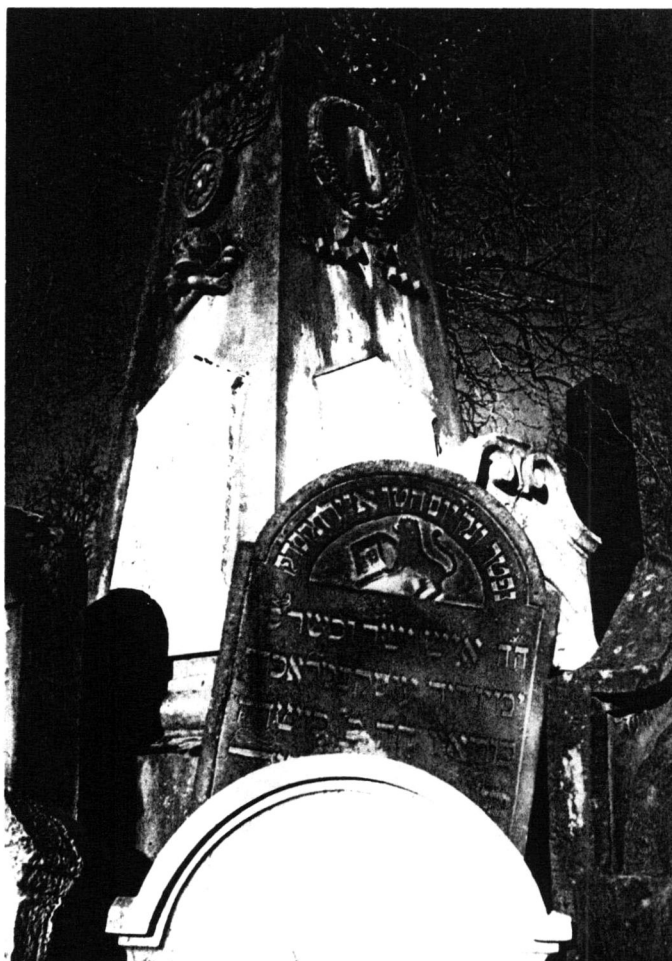
A nagykanizsai zsidó temető a város déli részén, az Ady Endre úton, a vasútállomás közelében helyezkedik el. Az utca szintjétől 8-10 méterrel lejjebb és 50 méterrel beljebb kezdődik. A temetőhöz valamikor hársfasor vezetett, de ennek egy részét bekerítették és sok fát kivágtak.

Maga a temetőkert téglalap alakú, nagysága nyolc hold. Egy gesztenye fasoros út választja ketté, mely a ravatalozótól indul. Mellékútjai több mint harminc parcellára osztják. A sírok keletre néznek.

Az 1700-as évek végén a hitközség 100 négyszögöl kertet kért Gróf Batthyány Lajostól a város kegyurától, mert az Ady út szemközti oldalán akkor használt temető megtelt.

Az adományozási szerződést 1784. augusztus 1-én Körmenten írták alá. Az új temetőbe az első sírok az Újnépi Elek család sírboltjától jobbra eső területre kerültek. Ezek közül ma is több megtalálható. Az 1848-as szabadságharc alatt a visszavonuló Jellasics csapatok a temető területén és környékén csaptak össze a főleg felkelő környékeliekkel. A temetőkert ekkor kisebb károkat szenvedett. 1859-ben a Déli vasút építkezései elérik a régi temetőt. Ekkor a síremlékeket és a halottak maradványait átköltöztetik az új temetőbe. Ezek a hátukon vésett számokkal ellátott, a fő úttól jobbra található sírkövek, illetve az

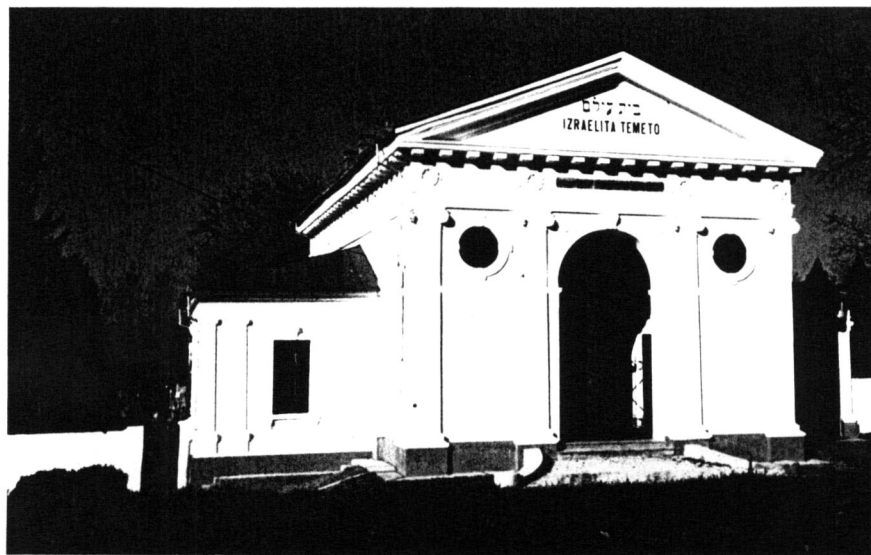
úgynevezett Déli vasút emlék obeliszk köré telepített értékes öreg síremlékek. Ez az obeliszk mészkőből faragott négyzetes oszlop, oldalán süttöi márványból készült táblákkal. Ezek felirata:

"A régi zsidó temető lakói száz éves nyugalomból a vasút által kiszorítván ide átköltöztek. 1864. január 16."

A felirat magyar, német, héber és latin nyelven is olvasható, mintegy utalva az utókornak az akkor használatos sírfeliratok nyelvezetére is. Az oszlop nyugati oldalán koponya, keleti oldalán két keresztbe tett sófár, az északi és déli oldalán pedig egy egy szalaggal átkötött babérkoszorú látható. Az obeliszk körül kizárólag sztelé típusú sírkövek találhatók.

Köztük egy-két barokkosan faragott is akad. Nyelvezetük főleg héber és német. Faragványaik, jelképeik között oroslán, Nap, Hold, kehely, koponya és Dávid-csillag is van, melyek mind ősi zsidó temetkezési szimbólumok. Ám a sírkövek elsődleges díszítő eleme a héber betűk sokszor cifrázott sora. Ha a napfény oldalról világítja meg őket, árnyékaikkal csodálatos egységű képként tűnnek szemünkbe. Ilyenkor úgy érezzük, mintha a síremlék homokkő, mészkő, fehér vagy vörösmárvány köve maga is több színben játszana.

A ravatalozó épületegyüttese az utca frontjáról szemlélve szimmetrikus klasszicista építmény. Egy kissé déli irányba lejtő domb oldalára telepítették. Ennek következtében a gondnoki lakás (ma váró és öltöző szoba) ablaka félemelet magasságba került, míg a jobb oldali halottaskocsi -szín ajtaja és padozata egy magasságban van a föld színével. A nyitott, félköríves boltívvel záródó főbejárat mögött meghúzódó előteret embermagasságú kovácsoltvas kapu védi, melyhez a klasszicista lépcsősor helyett enyhén barokkos úgynevezett ívben hajló kocsifeljáró vezet, s csak annak végén találunk három lépcsőt.

A kapu két oldalán és az épület sarkain a falból alig kiugró lapos (nem hengeres) inkább ion mint korinthuszi oszlopfővel díszített áloszlopok állnak. Az oszlopok alján az oszloptörzsnek nincs lábazata, hanem az egyetlen fordított hullámtaggal közvetlenül kapcsolódik a festéssel is jól elválasztottan kialakított alapzathoz. Tetején az oszlopszék párkányhoz egy talplemezzel kötődik. Az oszloptörzs sima, nem barázdált.

A boltívpárkányt két, az épületen körbefutó vonal jelzi stukkószerű megoldással.

A boltívtől jobbra és balra az ívpárkány felett két körablak található. Az oszlopok felett körbefutó plintosz után következő architrávban, az oszloptetők folytatásának vonalában négy szalaggal átkötött stukkó koszorú van.

A két középső koszorú között héber felirat olvasható, amely magyarra fordítva így szól:

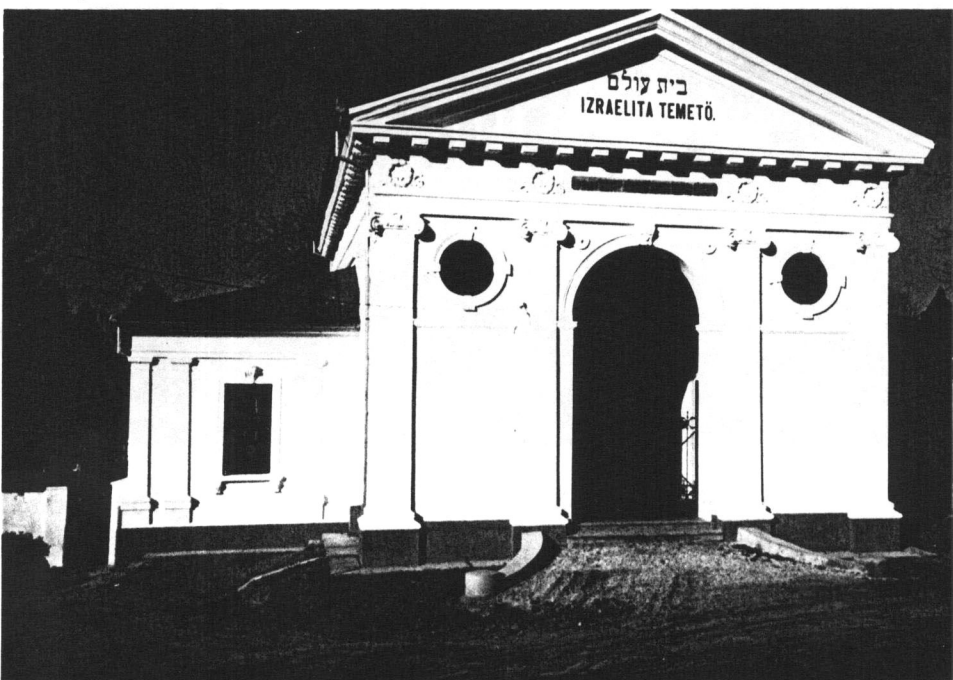
" És feltámadnak poraikból."

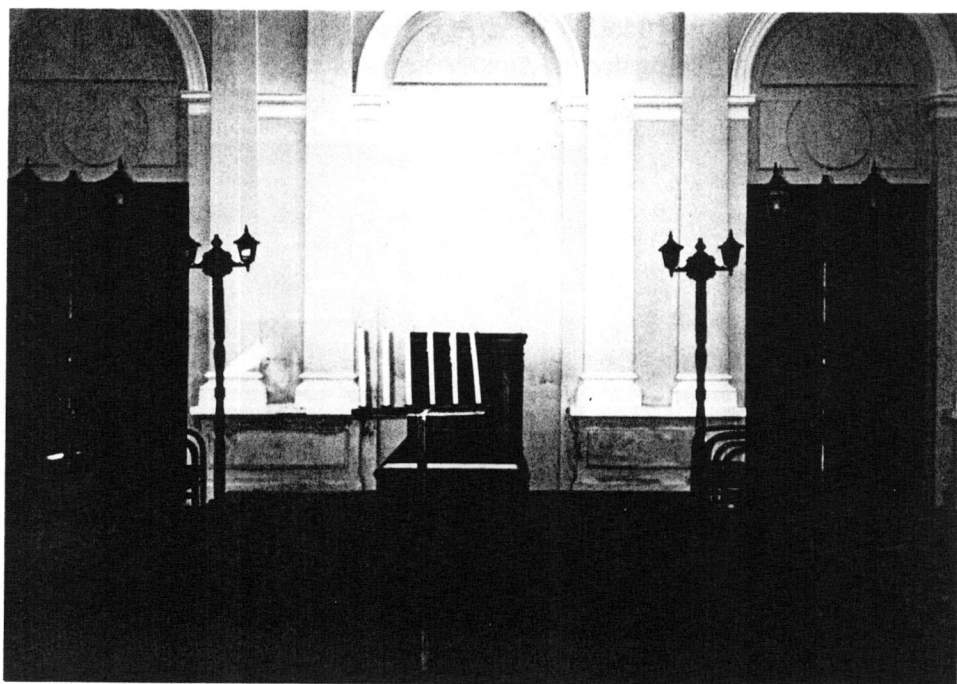
Az architrávot záró timpanon alján gerendavéget utánzó díszítősor fut körbe az egész tető alatt, mintha a fedémet ez tartaná. A tető emelkedése hűséggel követi a timpanon tetejének vonalát.

A timpanonban héberül " Ház az örökkévalóságnak " és magyarul " IZRAELITA TEMETŐ" felirat lett elhelyezve, ma már megfeketedett bronz betűkből.

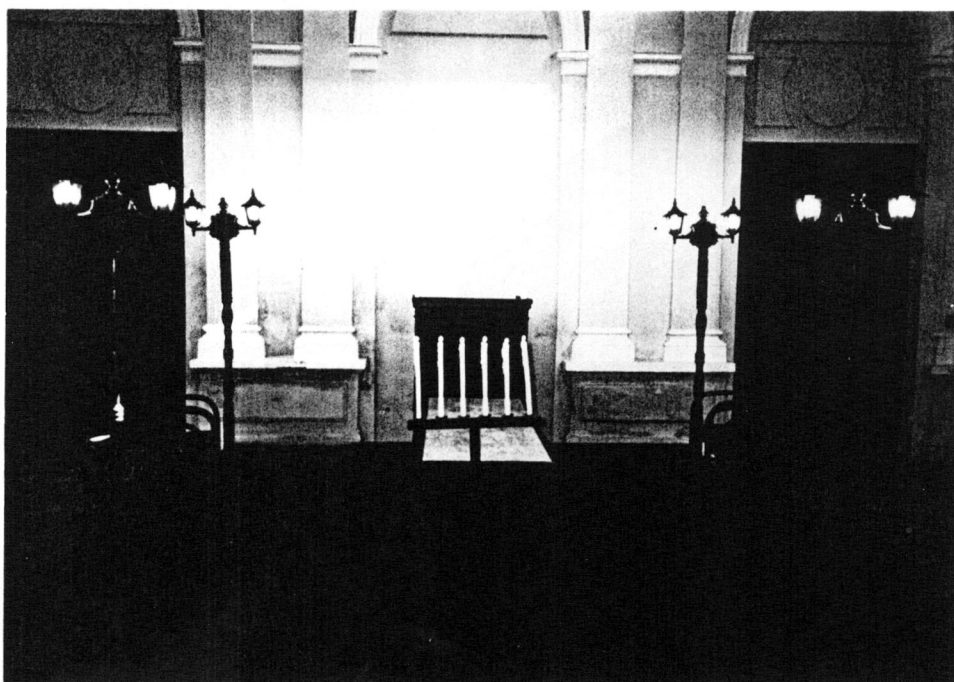
A gondnoki lakást és a kocsitároló-szint mindkét oldalán 2-2 dór utánzatú szintén a falsíkból alig kiugró áloszlop díszíti, folytatva az épület klasszicista jellegét.

A kovácsoltvas kapu mögött meghúzódó előteret egy középső áljtó, tetején timpanonnal, és két oldalán egy-egy valódi kétszárnyú ajtó, tetején boltív párkánnyal, teszik az épülethez illeszkedő stílusúvá.

Innen juthatunk be a két ajtón a ravatalozó terembe, mely téglalap alakú, és oldalát oszlop és boltív utánzatok egyszerű stukkó változatai díszítik. Padozata fekete, fehér, szürke műkő lapokkal burkolt.

A teremben eddig csak székek szolgáltak ülőhelyül, de most ide kerültek a zsinagógában vandálok által felgyújtott padok ép darabjai is, s a termet, javításuk után ezzel rendezték be. A koporsótartó egyszerű asztal, melynek lapja fehérmárvány résszel lett kiegészítve. Az asztal fejeánél a rabbi számára emelvény, vele szemben hatágú gyertyatartó áll menoraként. A koporsó helyétől balra és jobbra két-két

elektromos kandeláber van 2-2 úgynevezett kocsi-lámpával. Mindkét oldalon a lámpaállványok közt 3-3 tonett szék szolgál a közvetlen hozzátartozóknak ülőhelyül. Az egész ravatal 20 cm magas, barnára pácolt fa dobogón áll. A termet a fedém alatt körben elhelyezett kis ablakok teszik viszonylag világossá, mely a külső képen majd jól látható.

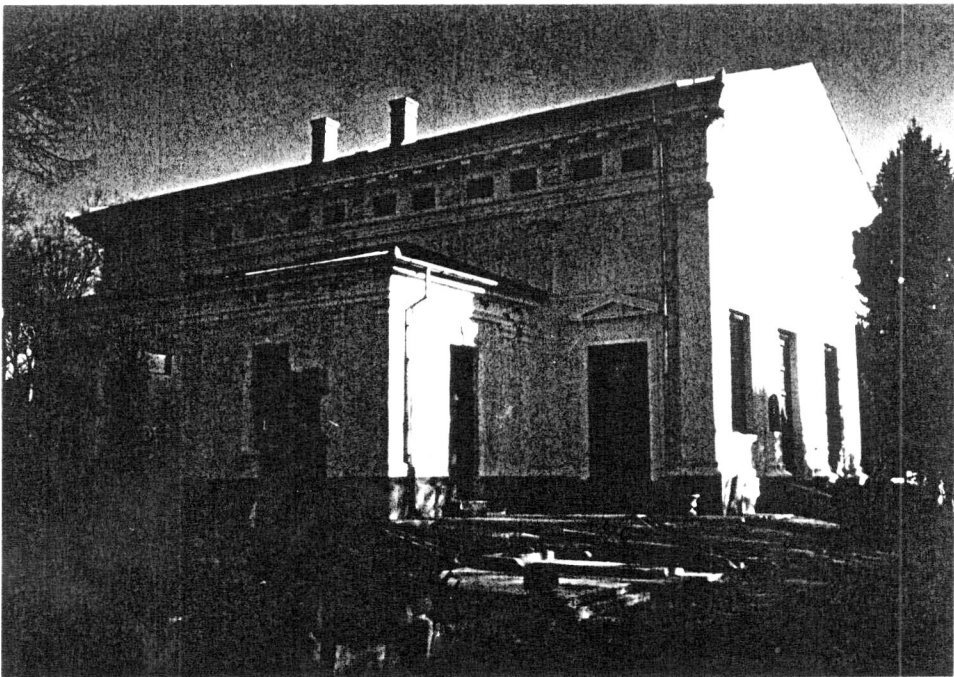
A ravaltól balra a falon fehér márványtábla aranyozott betűi héber és magyar nyelven emlékeznek meg az építés idején a zsidó egyházközség vezetésében résztvevő személyek nevééről és betöltött tisztségéről. A táblát virág alakú bronz csavarokkal erősítették a falra. Eredetileg egy másik emléktábla is volt a teremben, de azt leszerelték és elvitték. (Értesülésem szerint renoválni.)

A ravatalozóból a temetőkertbe kilépve, s az épülettel szembefordulva, balra feketegránit emléktáblán fehér betűkkel írt magyar szövegben emlékeznek meg az elhurcolt és eltűnt, vagy a koncentrációs táborokban elpusztított nagykanizsaiakról. A 2700 halottra emlékeztető szöveg fölött a Dávid-csillag egyszerű ábrázolása látható. A táblát bronz virág-csavarok erősítik a helyére.

A ravatalozó sírkert felőli részének építészeti megoldása olyan, mintha az utca felőli homlokzat lenne megismételve úgy, hogy az előteret elbontották előle. Itt már jobban érvényesül a lépcsősor klasszicista jellege, mert két lépcsővel többet sikerült elhelyezni az ívelt feljárók közé. Az egyéb építészeti megoldások megegyeznek az utca felőlivel, csak annak tükörképe és a timpanonban nem helyeztek el feliratot. Az épület előtti aszfaltozott út csak fél esztendővel ezelőtt készült el, a ravatalozó renoválásakor. Az utcafronton ekkor az építészeti jellegzetességeket hangsúlyozó világításokat is elhelyeztek, ám ezeket egy éjszaka értelmetlen rongálásban élvezetet találó barbár vandálok mind szisztematikusan szétverték, szinte megjavíthatatlanul.

Auschwitz mártírjainak emlékoszlopa (a ravatalozó mellett) egyszerű klasszicista ál-urna fehérmárvány négyszögű talpazaton. Az urna oldalát viszonylag kis méretű sófár díszíti. Az oszlopon magyar és héber nyelven "Auschwitzi mártírjaink hamvai." Alatta magyar szövegű vers. "...és vigyétek ki a hamvakat a táboron kívül tiszta helyre." Az emlékmű a ravatalozó falán látható gránit táblával együtt fájdalmas mementója a fasiszta rémuralomnak. A nagykanizsai zsidó hitközség az 1944-es deportáláskor tagjainak majdnem 90 %-át elvesztette. Tulajdonképpen ekkor indult enyészetnek a temető, mivel nincsenek családtagok, de még hozzátartozók sem, akik a sírokat gondozhatták. Az évek alatt az időjárás is megtette a magáét. Az esők a síremlékek alatt kimosták a földet, s azok javítás híján maguktól ledőltek. Ezek ma is ebben az állapotban találhatók.

A sírkertet gaz lepi el, a kis díszbokrok fákká nőnek és gyökereik megemelik, kifordítják helyükből az emlékoszlopokat, sírfedeleket. A kőlapokat befutja a borostyán és hajszálgököreik szétmálasztják a mészköveket. A téli fagyok és az esőzések már csak befejezik az elkezdett pusztulást.

Aztán az utolsó döfést a zsidó temetkezési szokásokat nem ismerő sírbrablók teszik. Arany ékszerek, bőséges sírmelléletek után kutatva szinte az összes kriptát, kápolnát felfeszegetik, majd eredménytelenségük dühében feszítővasaikkal nagyon sokat megcsonkítanak közülük.

A nagykanizsai izraelita temetőben a síremlékeket különösebb kényszer nélkül tíz alaptípusba sorolhatjuk be. Ezek a következők:

- sztelé alakú síremlékek
- obeliszk alakú emlékoszlopok
- szarkofágot utánzó emlékek
- neogótikus emléklapok
- emlékfal alakú sírok
- sírkápolnák
- emlékurnák
- embert ábrázoló szobrok, domborművek
- műkö öntvények táblákkal
- fejfák (kőből, fémről, fából)

A **sztelé** típusú síremlékek a legősibb emlékoszlop formák közé tartoznak. Már a városok, városállamok megjelenésének idejéből is előkerült sok ilyen alakú emlék, az első birodalmak korában pedig már garmadával fordul elő, s az akkori temetkezéseknek, emlékmű állításoknak hétköznapi faragványa lett.

A sztelé olyan felfelé kissé elkeskenyedő, felül félkörívesse, lekerekítetté vált forma, melyen a lekerekítés eredetileg a tetején bronzból vagy aranyból megformált holdat is jelképezhette. Ez mára már eltűnt, csak az íve maradt meg, melyet néha a kor stílusának megfelelően is változtatnak.

Az ív alatti felső mezőben helyezték el a megemlékezésben szereplő személyről készült ábrázolást (Pl. Hammurabi sztéléje), vagy a személy hovatartozását, rangját szimbolizáló jeleket. De később ide kerültek az egyéb jelképek is, mint a Hold, Nap, csillag, Dávid-csillag, libanoni cédrus, szomorúfűz és egyéb életfa motívumok, menorák vagy legutoljára az elhunytat ábrázoló fénykép. És ide teszik leggyakrabban az emlékoszlop funkciójára utaló faragványokat is, mint azt a következő képen is láthatjuk.

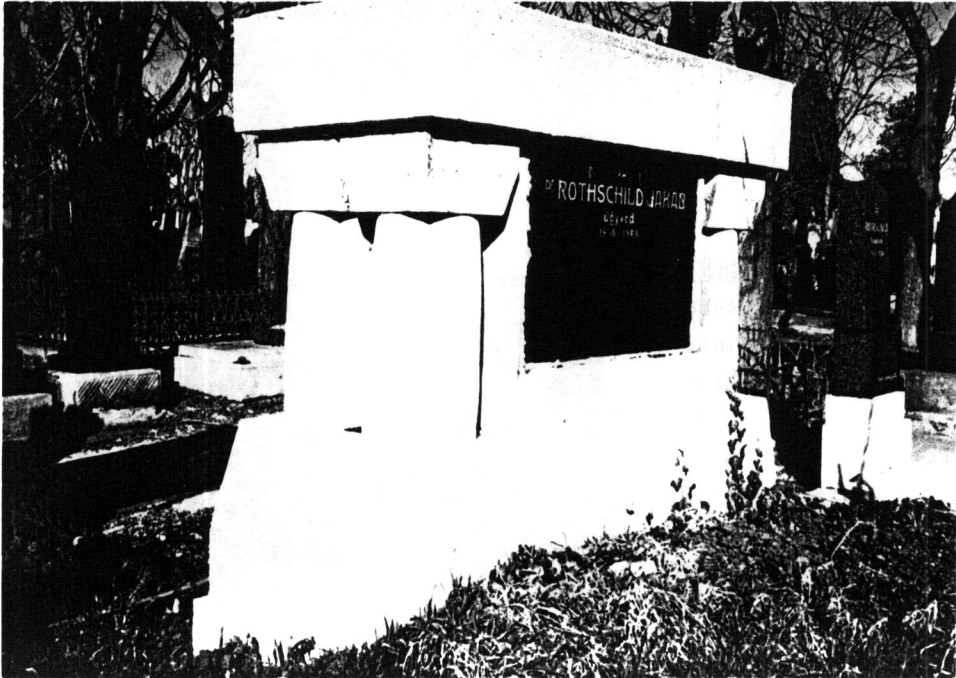
A sztélék felső íve alatti mezőbe sokszor kerülnek héber vallási idézetek, melynek betűi egyben díszei is a sírkőnek.

A félkörben levő ábrázolásokat vagy lezárták valamilyen formával, vagy csak az alá került, elhunyttal kapcsolatos feliratok első sora képezte az elhatárolást.

A sztélékben szereplő szövegek sokszor több nyelvűek. Egyrészt héberek, másrészt a lakóhelyül szolgáló ország vagy az előző lakóhely népének nyelvén írottak. Néha jelentősebb személyeknél latin feliratokat is olvashatunk. Valamilyen formában szinte minden zsidó sztélén megtalálhatjuk a **79** jelet, mint az alábbi képen.

A **szarkofág**okat utánzó építmény egy másik síremlék fajta. Azt, hogy ez legrégebben valóban szarkofág, vagy mint a rabbi temetkezésénél is kis házacska volt, melyet a sír fölé emeltek, nehéz megmondani. Egy biztos, a római birodalom idején a provinciákban élő zsidó lakosság átvette a rómaiak szarkofágos temetkezési szokásait, hisz ilyen leletek Magyarországon is előkerültek zsidó jelképeket ábrázoló faragásokkal.

A szarkofág tulajdonképpen kőből faragott koporsót jelent, ám a zsidó hagyományokban erős összefüggéseket találhatunk a szarkofágnak áldozati asztalt is utánozó formájával.

Ha a szarkofág kőkoporsó, akkor vagy föld fölé helyezték emelvényre, vagy földbe temették, esetleg sírkamrában állt. Kívülről gyakran domborművekkel, feliratokkal díszítették. Belsejét úgy alakították ki, hogy alkalmas legyen a holttest és a sírmellékletek befogadására is.

A nagykanizsai temetőben levő szarkofágokban azonban ezeket hiába is keresnénk, mert ezek mind üresek. A rabbik kis "házai" ugyanúgy, mint a talapzatokon álló utánszatok.

A szarkofág alakú síremlékek közül az egyik Dr. Rotschild Jakabé. A temetőben található közt ez emlékeztet leginkább az áldozati asztal jellegre, amit a négy oszlopszerű láb mégjobban ki is hangsúlyoz, teljesen sima teteje pedig valóban olyan, mint egy asztal lapja.

Az **obeliszk** alakú síremlékeknek több típusáról is beszélhetünk. Ezeket a megoldásokat a temetőben találtak alapján a következő csoportokba osztanám:

Anyagukban:

- egy tömbből faragottak
- több részből állóak
- mészkőből készültek
- műkőből készültek
- fekete gránitok
- szürke gránitok
- fehér márványok

Faragásuk és összeállításuk szerint:

a., keresztmetszetben:

- négyzetes
- téglalap
- változó

b., teteje szerint:

- sátoztetős
- kontyvetős
- nyeregtetős
- lapos tetejű
- ívelt tetejű
- csürlős sisakú

c., talapzatában

- egyrészes
- több részes
- párkány nélküli
- párkánydiszes
- felirat nélküli
- feliratos, faragott

Kiegészítő motívumok
szerint:

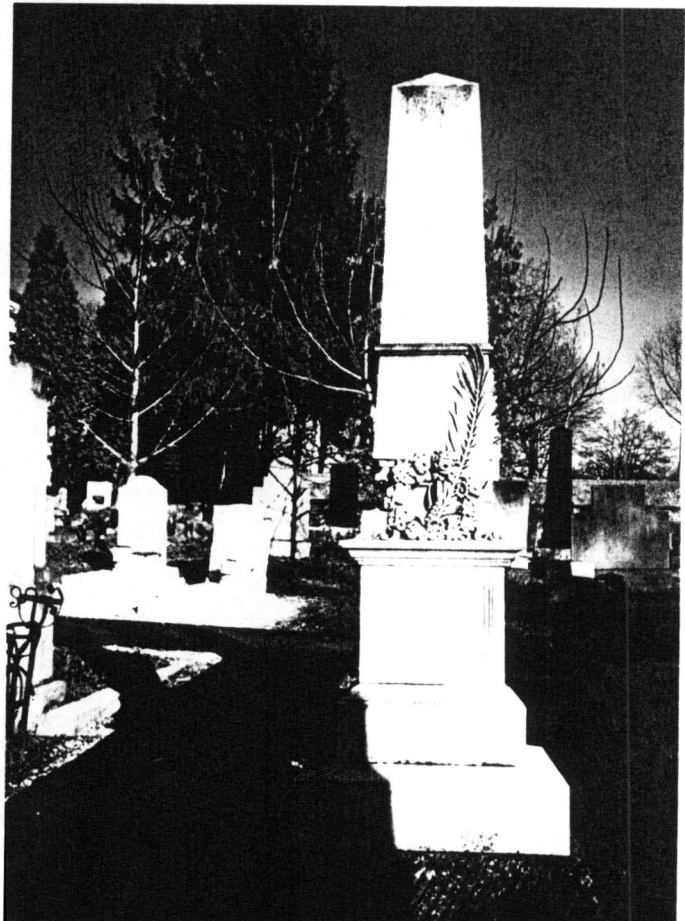
- csak betűvel
- szimbólumokkal
- virágokkal
- fényképekkel
- összekötő mértani
testekkel díszítettek

Elhelyezésük szerint:

- különállóak
- síregyüttesbe komponáltak
- sír nélkül elhelyezettek

Céljuk szerint:

- egy személy emléke
- több személy emléke

A **neogótikus** síremlékek szinte kizárólag az épületek gótikus ablakait utánozó faragványok. Csak néhány van köztük, amely telített kis gótikus toronyra hasonlít, tetején valamilyen díszítéssel. Mindegyiknél a mérműves ablakkeret közé, a legnagyobb sík felületre helyezik el a feliratokat, míg a gótikus csúcsív mérművei közé kerülnek a szimbolikus jelek. (Lásd.: Historizáló sírfaragványok)

Az **emlékfal** alakú sírok két példányát is bemutatom a Blau és a Sommer család kriptájának elemzésekor. Lényegük, hogy több elemből álló, szinte egész falat képező, főleg kripták mögé állított síremlékeket alkotnak.

A **sírkápolnák** olyan temetkezési helyek, ahol a családi kriptá fölé szertartások elvégzésére is alkalmas oszlopokon álló tetőt, vagy épületet emelnek. Ilyenkor ennek falaira, vagy a tető alatt kialakított emlékfalakra helyezik el a feliratokat. (Lásd: Ujnépi Elek, Weisz Adolf, Gelsei Guttman sírkápolnája.)

Az **emlékurnák** legtöbbször máshol elhunyt személynek vagy személyeknek állítanak emléket, de hamvakat nem tartalmaznak. Ilyen például az Auschwitzben elhunyt mártírok emlékurnája.

Az **emberalakot** is ábrázoló síremlékek a XX. századi polgári temetkezési szokások, emlékmű formák megjelenését jelentik a zsidó temetőekben. (Lásd: Klein Kamilla és Kreisler Gyöngyike síremléke.)

A **fejfák** a legszegényebb családok temetési emlékei, s a kereszték kivételével valamennyi formáját megtaláljuk a keresztény temetőben is.

Ha a zsidó temetők jelképeit elemezzük, arra gondolunk, hogy a leggyakoribb szimbólum a *Dávid-csillag*. Ám meglepő lehet, de a kanizsai temetőben viszonylag ritkán találkozunk ezzel az ősi motívummal. Legtöbbször csak kiegészítő díszként alkalmazzák. (Pl. a sztélé alakú sírkövek felső ívelt tetejének kitöltésére. Ezekben az esetekben szinte mindig a közepébe írták az "ide temették" héber rövidítését. A Dávid-csillag, más néven Dávid pajzsa, két egymásba fonódó hegyén illetve egyik oldalán álló háromszög. Valószínűleg indiai eredetű, bár találkozni lehet vele ősi mezopotámiai építész jelként is. (Ilyen jelek voltak pl.: kereszt, máltai kereszt alak, négyszög, két egymáson elforgatott négyszög, nyolcágú csillag, ötágú csillag,)

Eredetére vonatkozóan pontos adatot nem találni. Akár ősi nap szimbólum egyszerűsített alakja is lehet. Ám a nevét nagyon sok legendában említik. Az egyik ilyen történet szerint Dávid pajzsán 72 betűs istennév volt olvasható, mely a háborúkban védelmet nyújtott neki. Arról már nem szól a fáma, mi volt ez az istennév.

Más legenda szerint az egymásba fonódó háromszögek azt jelzik, hogy Dávid király volt az, aki egyesítette a zsidó népet, és megalapozója lett a zsidó birodalomnak. Ezáltal hirdeti is az Izraelhez való tartozást.

Néha utal arra is, hogy az elhunyt a Dávid nevet viselte.

Az *élefa* ábrázolás az egyik legősibb síremlék szimbólum. A jütlandi őskori leletek között épp úgy előfordul, mint japán vagy indiai faragványokon, rajzolatokon. (Pl. az indiai Taxilában előkerült leletek. Kb. ie. 4000.)

A zsidó sírköveken is gyakran találkozunk különböző fajta ábrázolásokkal.

A teljes emberi kort megért személy sírján egész alakos, míg a fiatalon vagy hirtelen elhalálozott emlékkövén valamelyik megcsönkített változata fordul elő.

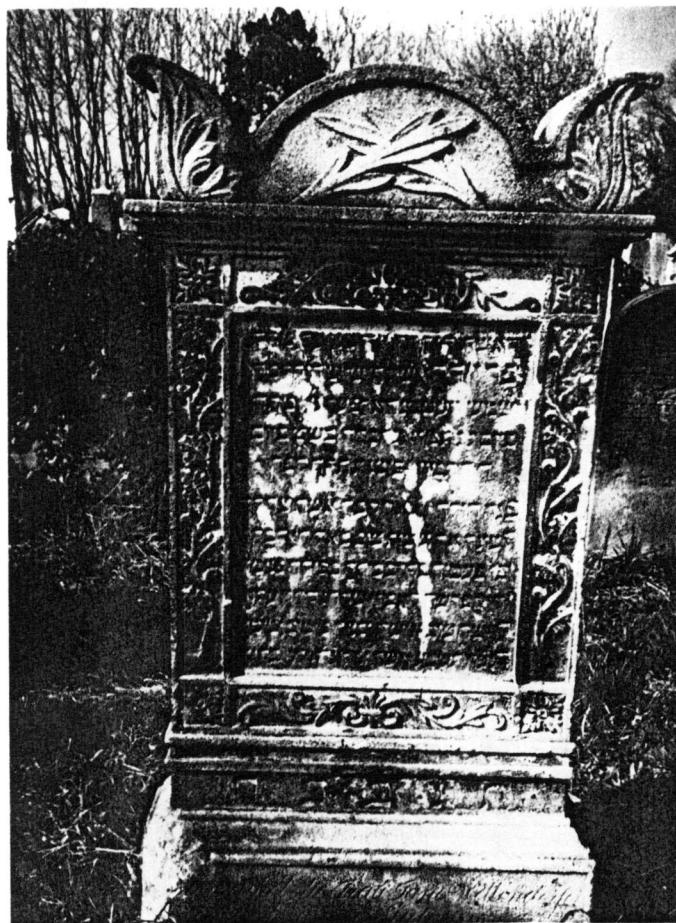
Ezekre a nagykanizsai zsidó temetőben is sok szép példát láthatunk.

Az *élefa* lehet szomorúfűz, szőlőinda, pálmafa vagy letört palmaág.

Jelképezik még eltört gyertyával, oszloppal,

újabbán rózsa és fügefával is. Valószínű, hogy a menora is az életfa egyik szimbolikus ábrázolása lehet, mellyel az élet fényét, kihunytat, de az örök élet világosságát is ábrázolni tudták egy motívumon belül.

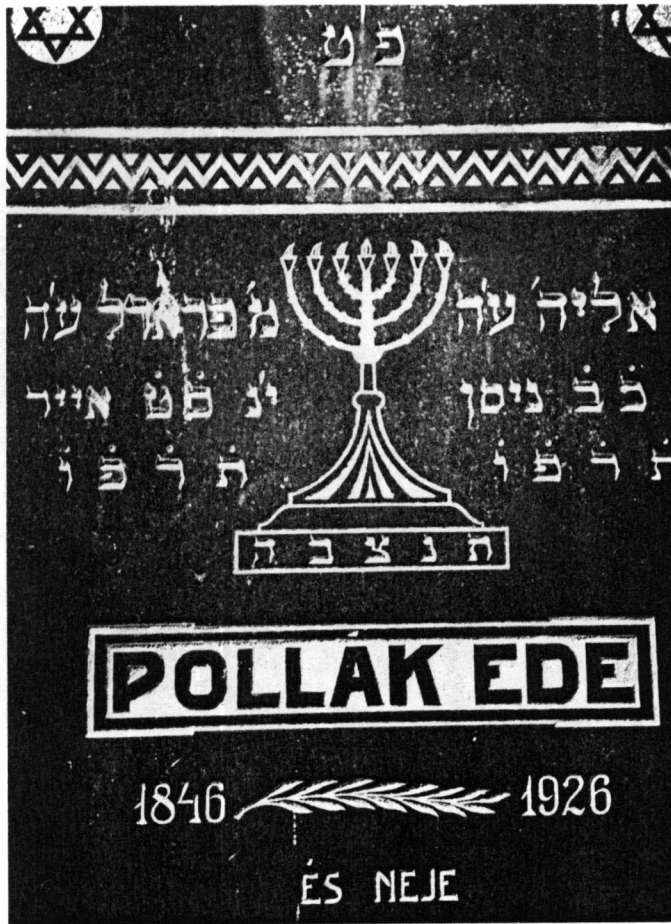
Ezen a szépen faragott neoreneszánsz mészkő síremléken az életfa motívum két példája is látható. Egyik az akrotérionok közötti mezőben keresztbe fektetett két letört pálmaág, mely a megtalált örökkévalóságra utalhat. A másik a kétoldalt felfutó szőlőfürtös inda. Ez az életfán kívül a zsidó hitvilágban a családi életre is vonatkozhat. "Feleséged, mint gyümölcstermő szőlőfürt házad belsejében." (4) A szőlőfürt így általában nők sírjának díszje.

A *letört oszlop* a letört gyertyához hasonló motívum. Régi köveken mindig a váratlanul bekövetkezett halált jelölte, de ma már nem fordítanak erre figyelmet. A nagykanizsai temetőben sok ilyen síremléssel találkozhatunk. Közülük az egyik legszebb, legértékesebb, Berger Adolf fekete gránitból faragott, letört korinthuszi oszlopot ábrázoló emlékműve.

A *hétágú menora* szintén az ősi motívumok sorába tartozik. Valójában hét vagy nyolc ágú lámpás (világító eszköz), de hat és öt ágú változatával is találkoztam. (Pl. ravatalozó koporsó előtti gyertyatartója.) Az öt ágú a zsidó vallásban a péntek esti és ünnep esti gyertyára utal. Néha a vallásos asszonyokat is jelképezték vele. A menora már szerepelt a zsidó történelem pusztai sátorában és a jeruzsálemi templomban is.

Hasonló faragásokat találtak Salamon templomának és Perszeopolisznak az ásatásainál. A római provinciák zsidó emlékein is megjelenik, így Magyarországon feltárt leletanyagokon is. (Sírköveken gyűrűn, gemmán, sírboltban, szarkofágon.) Az újkori zsidó sírköveken aránylag ritkán van jelen. A nagykanizsai temetőben is csak párat találtam. A legmívesebben faragott az itt látható, Pollák Ede és Hirschson Fanni síremlékén.

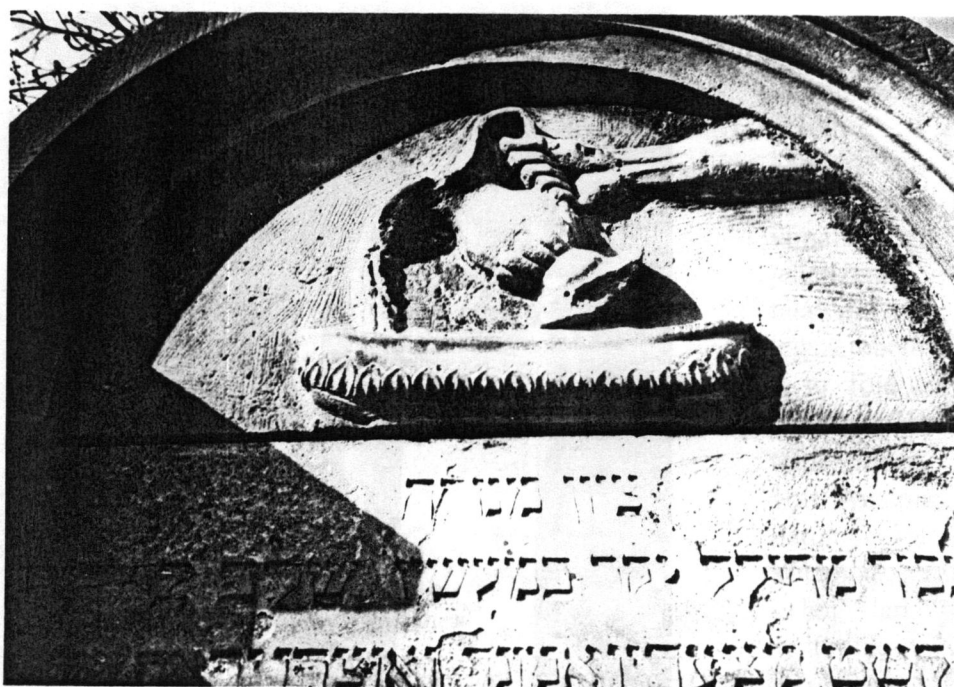

A temetői faragványokon gyakori a származásra, mesterségre, rangra, beosztásra való utalás. Egyik legősibb fajtája a *kohaniták áldásra kiterjesztett két keze*. Ezeknél a két hüvelykujj összeér, a többi pedig páros elrendezésben illeszkedik egymáshoz. Aki ilyen sírkő alatt nyugszik, a zsidó hagyományok szerint az aronidák

valamilyen leszármazottja, tehát a szentélyben papi szolgálatot ellátó rend tagja volt.

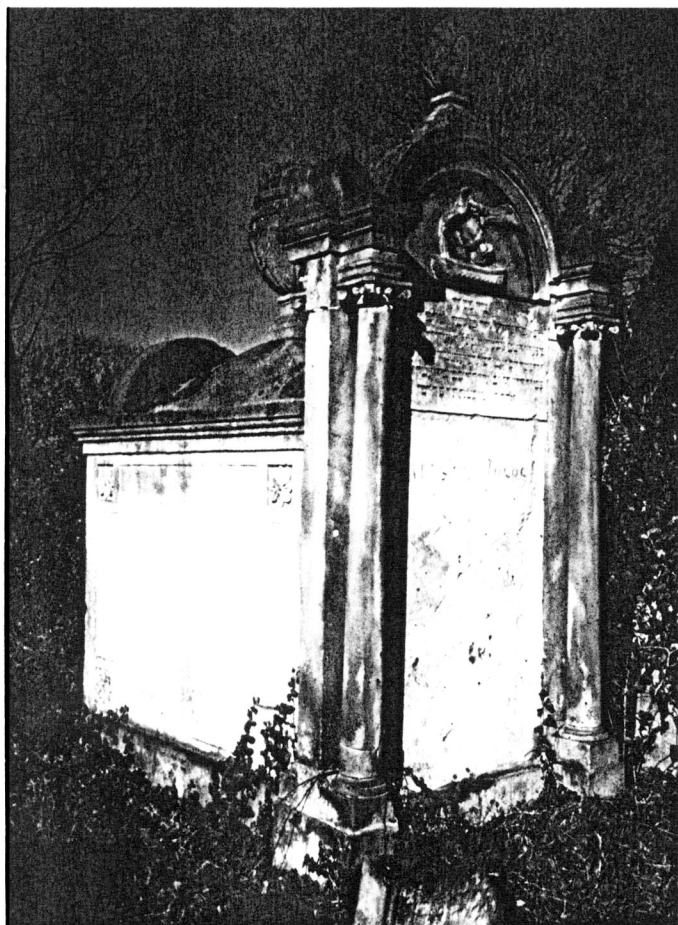
Az ujjak állására vonatkozóan a Talmudban semmiféle utalást nem találtam. A zsidó elbeszélések szerint viszont a Midrás úgy képzei, hogy az Isten a kohániták áldást osztó ujjai között néz a gyülekezet tagjaira, vagy az áldást osztó személyre.

A sírokon több esetben találkozhattam a *kancsó* és a *mosdótál* különböző formájú ábrázolásával. Ezek mindenkor egyházi utalású jelképek.

Ha a sírokon egy kancsót önmagában látunk, vagy mosdótálba állítva, esetleg mint a fenti képen egy kéz éppen vizet önt belőle, akkor a sírról tudni fogjuk, hogy itt egy levita pihen, aki a zsidó szentélyben valamilyen kisegítő papi szolgálatot látott el. Úgy is előfordulhat ez a jelkép, hogy a kancsó kézre vagy kezekre önt vizet. A nagykanizsai temetőben nyolc ilyen sírt találtam. Valószínűleg több is lehet belőle, de ezek arccal a földön fekszenek és kiszabadításra várnak.

A legtöbb régi utalást tartalmazó síremlék úgy érzem Löwenstein Moses nyughelye. Faragásain a papi életre vonatkozóan több jellegzetes utalást találtam. A legszembetűnőbb, hogy a sír fölé *kis házacskát* emeltek. Ez a papok temetésének kiváltsága volt. Az építmény elől és hátul sztelé szerű kőlappal záródik. A keleti lap tetejét ion oszlopokon álló félköríves párkány, azokon akrotérionok zárják. A körív alatt találjuk a *vízöntő kezét*, melyet az előző oldalon kinagyítva láthattunk.

A nyugati kőlapon szépen faragott oroszlán fekszik, bal első lábát öt élére állított könyvön nyugtatja. Az *oroszlán* egy bibliai idézetre utal: "Légy erős mint a párduc, könnyű, mint a sas, gyors mint a szarvas és erős, mint az oroszlán, hogy teljesítsd égi atyád akaratát." A könyvek az elhunyt nagy tudását, bölcsességét jelzik.

A zsidó sírfaragványoknak ugyancsak jellegzetes mintája a korona, esetleg kiegészítve valamilyen növényi díszítéssel. A *korona* lehet a házastársi hűség szimbóluma, de jelölheti az írástudókat, a bölcseket vagy néhány esetben a papokat is. Témáját akár az Atyák mondásaiból is eredeztethetjük:

"Három korona van. A tóra koronája, a papság koronája és az uralom koronája."

A nagykanizsai temetőben a korona több változatban is előfordul.

Egyik szép szecessziós elvont formája Kohn L. Lajos síremléke.

Ennek díszé egy olyan ősi ábrázolás feldolgozása, melyet a Zagrosz hegységben az akhaimenida királyok sziklasírjainak díszítő motívumai közt is feltártak.

A képen látható minta szinte tökéletes másolata a Qizqapanban találtnak, mely a szeleukida korban készülhetett.

A pávatollszerű stilizált korona a hétágú menorára is emlékeztethet, de nap motívum is lehet.

Kanizsai zsidó sírokon is elég gyakori díszítés a *lepel* valamilyen formája. Az öregebb síremlékeken ugyanúgy előfordul, mint az újkoriakon. Magyarázata több is lehet. Utalhat arra a lepelre, melybe a halottat burkolták a koporsóba helyezés előtt, másrészt jelölheti a halott mosdatására használt törölközőt. Ez utóbbival egy gondolat sorban az örök életbe lépés előtti megtisztulás szimbóluma is lehet. Ezenkívül, ugyanúgy mint a magyar néphagyományokban is előfordul, lehet az a ruha is, amellyel a halottas házaknál a tükröket betakarták.

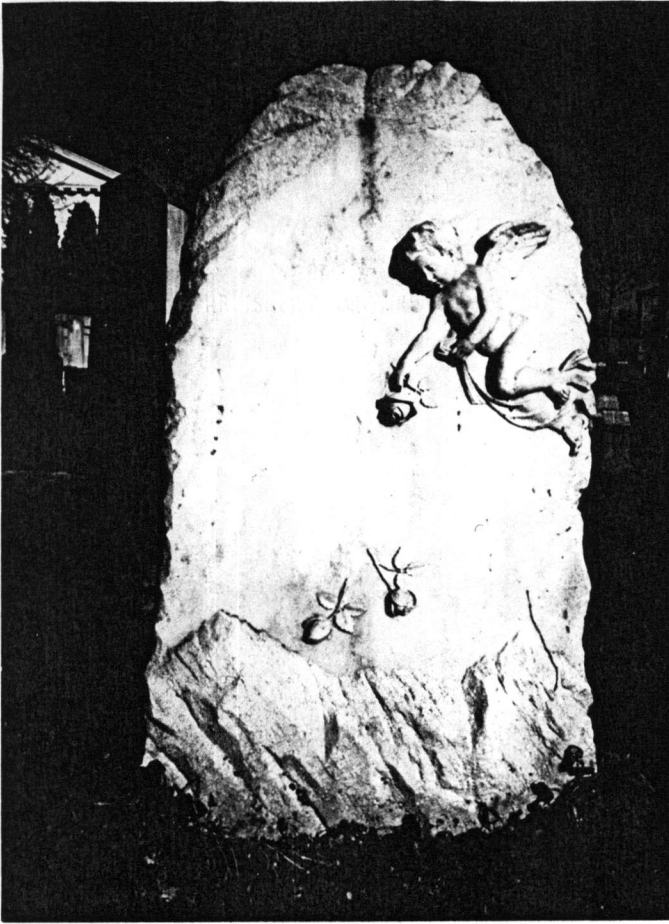

A felső képen látható, végén két csomóra fogott lepel inkább ez utóbbira utalhat. Az előző képen a síremlék készítője a szelvé sarkok barokk csigavonallal záródó tetejéhez mesteri érzéssel kapcsolta hozzá a lepel összefogott, szépívű zuhatagát, melyet a kölap jobb és bal oldalán alig észrevehetően fejezett be, igazi mesterségbeli tudásról és ötletgazdagságról téve tanubizonyosságot.

Klein Kamilla sírja a legújabb, átalakuló temetkezési szokásokat példázva a zsidó hagyományoktól messze eltérő, emberalakot is ábrázoló, az 1900-as évek elejének polgári ízlését követő sírszobrászat megjelenése.

Meghonosodásuk nagy ellenállásba ütközött a vallási vezetők részéről. Az emberek elmondása szerint, a szobrokat még a temetési menettel is messze elkerülték a rabbi, ha lehetőség volt rá. Ezzel szemben szinte egyáltalán nem fejtették ki ellenkezést, amikor, különösen az obeliszk alakú majd később más emlékoszlopokon az elhunytak kerámiába foglalt arcképei megjelentek.

Kreisler Györgyike sírján ez a fehérmárványba faragott kis angyal a késő szecessziós polgári ízlés talán kicsit giccses megnyilvánulásának legkedvesebb példája. Egyébként az egész temetőben még csak három ilyen emberalakos ábrázolás van.

Rózsát vagy fényképet tartalmazó azonban már számtalan.

A milleneum *historizáló, eklektikus építésze* megjelent a sírkertekben is. A kanizsai izraelita temetőben több olyan síremlék is található (sírkövek, kripták, sírkápolnák), melyek ebben a stílusban készültek.

Közülük csak párat mutatok be.

Az 1800-as évek végének jellegzetes síremlék fajtája volt keresztény temetőkben is a *neogótikus síremlék*.

Az itt látható vörösmárványból készült.

Felirata héber.

E historizáló síremlékek talán legszebb példája, a *milleneumi építészet* egyik ékköve a Gelsei Guttmann család sírkápolnája. A *román* elemeket tartalmazó, s leginkább ebbe a stílusba tartozó épületen békésen elfér a gótikus kapu, a reneszánsz címer és a belső, barokk stílusban készült emléktábla is. De nem zavaró a Koós Károly építészetével újjászülető, ősi erdélyi motívumon alapuló, négy kis fiatorony sem az épület sarkain.

Az épület kapuzata eszünkbe juttathatja a literi református templomot vagy a székesfehérvári Szent Anna kápolna bejáratát. A kapu fölötti áttört félköríves záródás, melyet itt kovácsoltvas ráccsal zártak le, a román kapuboltozatokat idézi, de itt az Isten báránya motívum helyett a Dávid-csillagot látjuk. A kapu boltívét Vajdahunyadvárban Budapesten is látható inkább korinthuszi mint román oszlopok tartják. A tetőn az akrotérion helyén van a címer és két fiatorony.

Az épület ablaka a román kort idéző festett *oszlopféjes ikerablak*.

Ehhez hasonlóval sok magyar vagy nyugat-erőpai épületen találkozhatunk. (jáki templom keresztelő kápolnája, lébényi templom tornya, csatári torony, zsámbéki templom ablakai, lébényi templomtorony, vagy Elzászban a maurmünsteri, ottmarsheimi vagy ottbári templomok ablaka.

A milleneum idején sok az itt látotthoz hasonlót építettek, különösen Budapest területén a Városligetben és a Várban.

Amúgy az ikerablak a román építészet találmánya.

A nyitott ablakká vált szabadonálló szépen faragott fejezetű oszlopok osztják két vagy három azonos részre és ezekre támaszkodnak az egyforma méretű ablakok keretei.

Az ablakon át a temetőkre tekintve igazán szép keretbe foglalva látjuk a szteléket, obeliszkeket, neogót, barokk vagy más stílusban faragott mives síremlékeket.

A *historizáló építészet* érdekes, görög elemeket tartalmazó változata a Rosenfeld család kriptája. Épület helyett csak egy emlékfalat emeltek, úgy, mintha valaminek a bejárata lenne.

Ezt az elgondolást még ki is hangsúlyozza a "feliratajtóhoz" vezető lépcsősor.

Az ember úgy érzi, ha átlépi a kapu vonalát, egy másik világba jut.

A stílus hangsúlyozására az építményen párkányokat, bronz triglifeket, akrotérionokat és cseppcskéket is elhelyeztek.

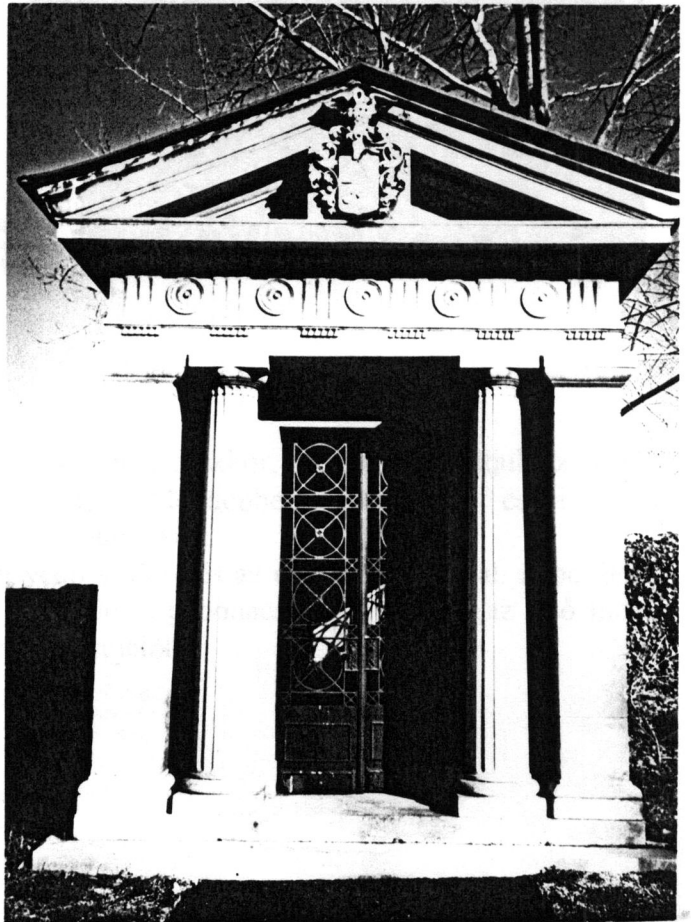

A *klasszicista* (korát tekintve *neoklasszicista*) síremlékek között az egyik legtokéletesebb az Újnépi Elek család sírkápolnája.

Az építész, akit nem sikerült azonosítani, nagy jártasságot mutat a *klasszikus görög művészet* ismeretében.

Ha élne, valószínűleg ő is megerősítené, hogy ez az alkotása a Delphoiban álló "Athéniek kincsesháza" néven ismert, *dór stílusú*, ie. 490 táján épült remekmű alapján lett megtervezve.

Az összes építészeti jegye ezt támasztja alá.

Az említett épülettel teljesen megegyezik a dór oszlopok faragása, a timpanon emelkedési szöge, a triglifek és az alattuk látható cseppecskék.

Az eltérés talán csak annyi, hogy ez az épület valamivel keskenyebb, így eggyel kevesebb a triglifek száma és

a két dór oszlop kb. 40 centivel közelebb került az oldalfalhoz. Ám még a kapu mélyedése is a Delphoiban látható "mintát" követi. Kiegészítést csak a család címere ad hozzá, melyről az alábbiakban szölok.

Az Újnépi Elek család címere az új stílusú *nemesi címerek* közé tartozik, bár heraldikailag pontosan követi a hagyományokat.

A címerpajzsot, mely három részre osztott, oldalt növényi girlandok veszik körül, felül pedig egy koronás páncélsisak (gótikus lovagsisak) díszíti.

E koronában "rakott fészket" a címer sas. Első pillantásra fiait vérevel etető gödényre gondoltam, s csak a madár fejének tüzetesebb vizsgálata, némi kutatás, és a zsidó hagyományok megismerése segített megfejtésében. Az is igaz, hogy a madár fején látható bóbítatól, a kiemelt

szemöldöktől turul, vagy griff is lehet, különösen akkor, ha összehasonlítjuk az Árpád ház totem állatával díszített koronggal. Megdöbbenő, hogy ez és a zsidó hagyományok sas motívuma mennyire megegyezik.

E címeren valószínűleg a családját védő szülőre és az újjászületésre utal. A bal felső mező méhkasa a takarékoságot, jobb felül a gabonacsokor a gabona, az első mező szarvasmarha feje pedig az állatkereskedést jelöli.

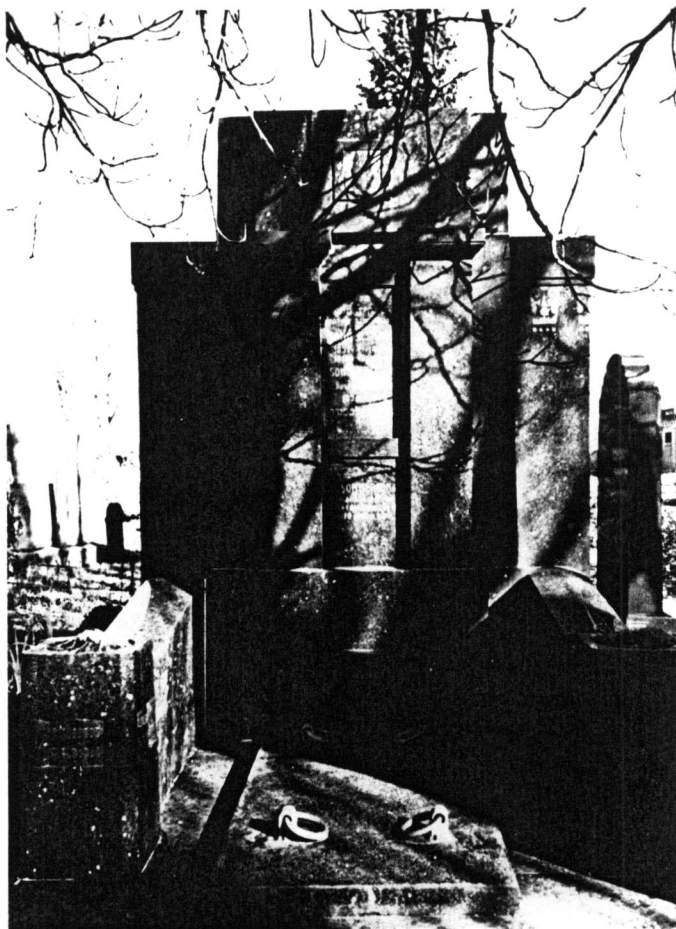
A neoklasszicista emlékek másik szép példája a Weisz család 8 dór oszlopon álló, homlokzati fronton egyenes, hátrább u alakban lekerekített tetejű, kis kupolával fedett sírboltja. Az épület két széles párban épített oszlopok felett kis nyitott tornyok állnak.

A kupola alatt közepén van a kripta-fedél, mögötte klasszicista álurna.

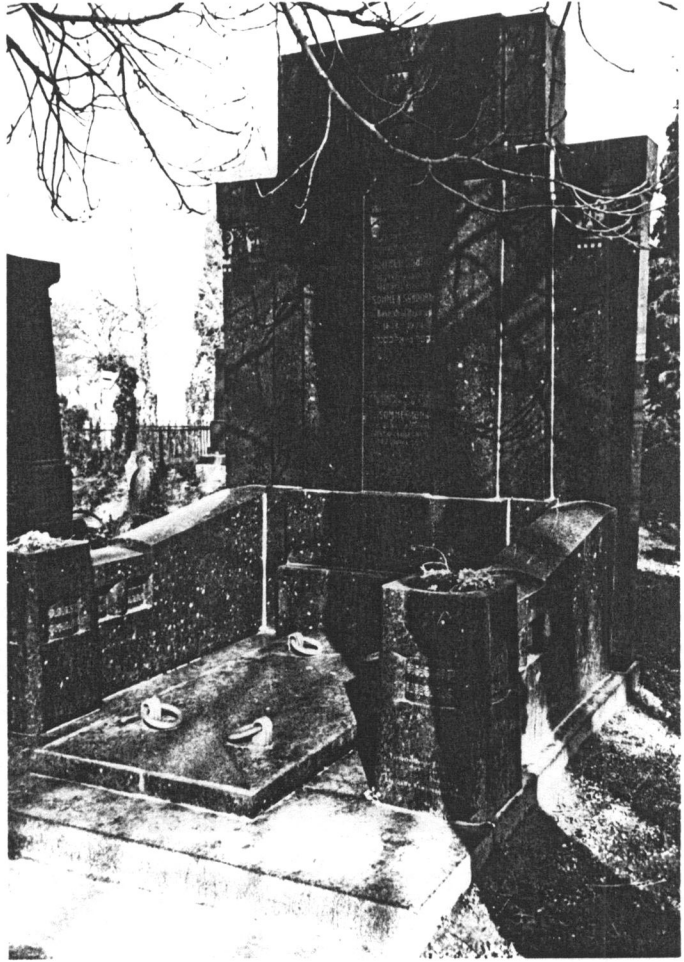
Két oldalán azonos magasságú emlékfalak az elhunytak adataival.

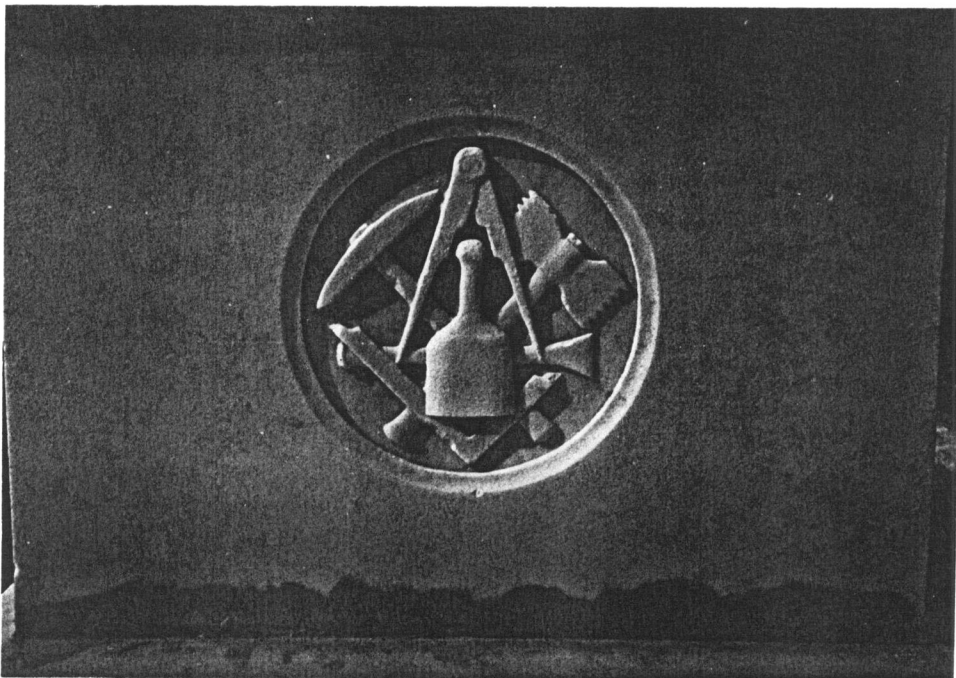
Építészet történetileg talán az egyik legérdekesebb síremlék a Sommer család kriptája. A fekete gránit kripta-együttes annyira emlékeztet az építése korában feltárt Salomon templomára, hogy ezeket a kutatásokat az építésznek feltétlen ismernie kellett. A templomról P.R.S. Moorey így ír Bibliái tájak c. könyvében: "A bejáratnál álló két oszlopot Jákinak és Boáznak nevezték, melyeket Hiram föníciai kovács készített...Az épület közepén egy magas két oldalt pedig alacsonyabb termekből állt."

A Királyok könyve pedig így ír: "...gömb alakú díszeket faragtak rá és virágfüzéreket... az oldallapokon oroszlánok, bikák és kerubok voltak. Végül még egy utalás Székely, Ókori kelet c. könyvéből: "A templom előtt üregek voltak, mikben tömjént égettek." Nézzünk a kriptáról készült fotókra, és a fentiekhez nem is kell több kiegészítő magyarázat.

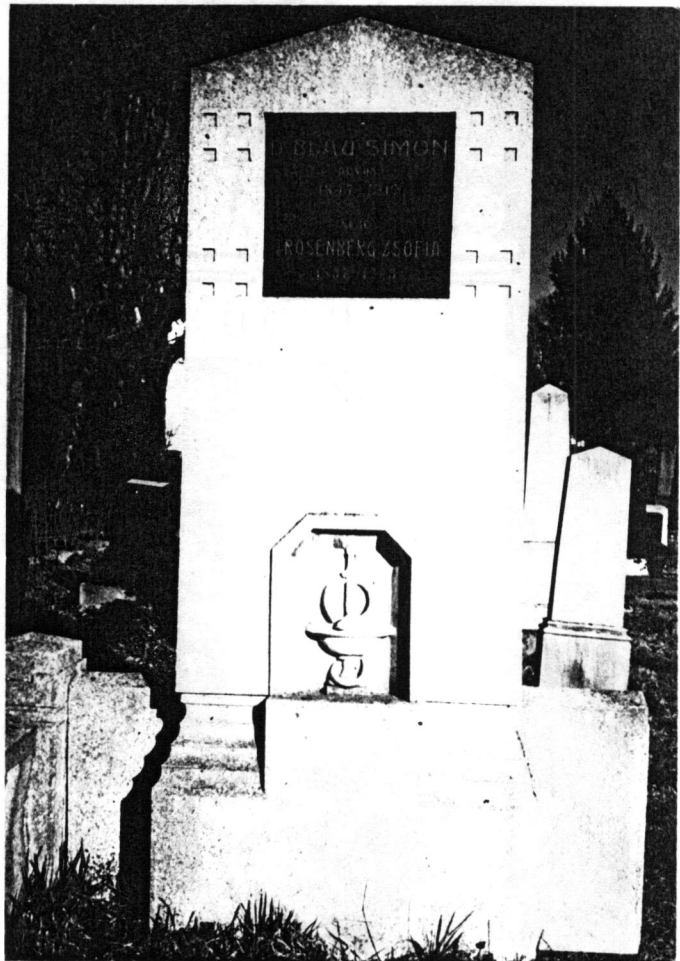
A sírfaragványok közt olyanok is vannak, melyek ez elhunyt *polgári foglalkozására* utalnak. Ebből most három művesen elkészített példát mutatok be a legújabbban készült sírokról. Weisberger Zsigmond síremléke az építész és kőfaragó mesterséget ábrázoló

jelképek legszebben megformált példánya. Az elbeszélések szerint a síremléket az elhunyt készítette maga és családja számára. Dr. Scherz Simon tisztiorvos volt. Szakmájára az orvosi pálcára tekeredő kígyó, rangjára a kard utal. A babérkoszorú az elhunyt dicsérete.

Dr. Blau Simon orvos sírja. A *modern*, egyszerű kőlapra fekete márványtáblát helyeztek az elhunytak adataival. Alatta két táblaszélesség távolságra kezdődik a foglalkozásra utaló mélyített dombormű, mely méregserleget, orvosi pálcára (vagy mozsártörőre) csavarodó kígyót ábrázol. A sírt egyik oldalon ledöntött keretlapok veszik körbe, sarkain kissé magasabb négyzetes oszlopok állnak, nagyon lapos gúlatetővel.

A temetőben mint már említettem több olyan sír is van, melynek jelképrendszere csak nagyon megerősítve sorolható a zsidó hagyományok sorába. Ilyen a képen látható, obeliszket utánzó fehér márvány sírlap is, melyen a készítője a vízözön legenda zöld ágával érkező galambot faragta meg.

A pálmaág mellett az elhunyt porcelán fényképe volt, melyet sajnos leverték ugyanúgy, mint sok más síremlékről is.

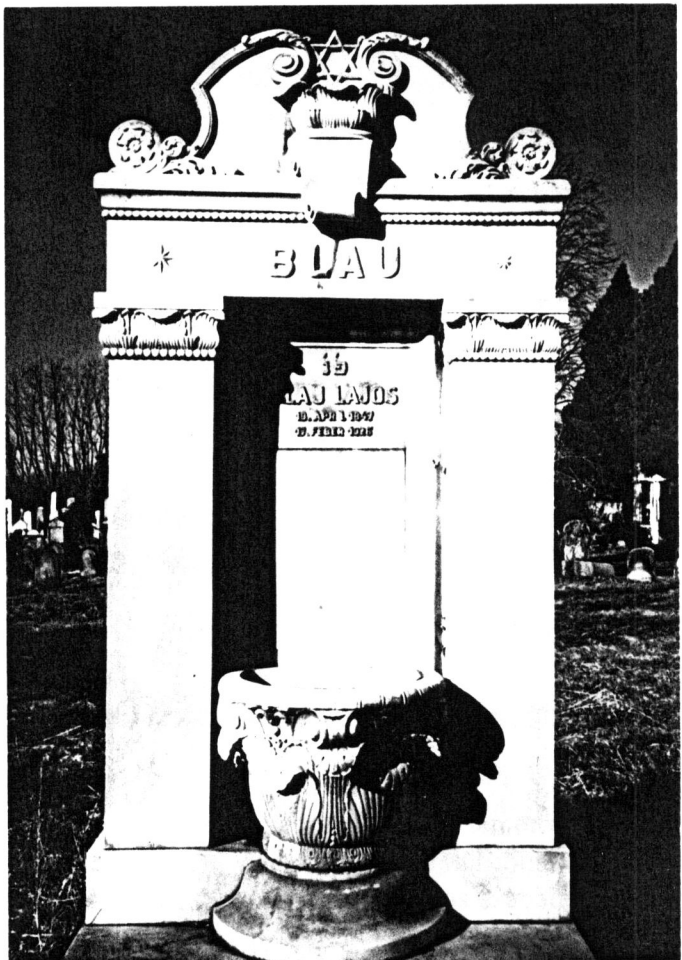

Nagykanizsán az 1800-as évek végén jelent meg az akkori "modern" építkezési stílus, a *szecesszió*.

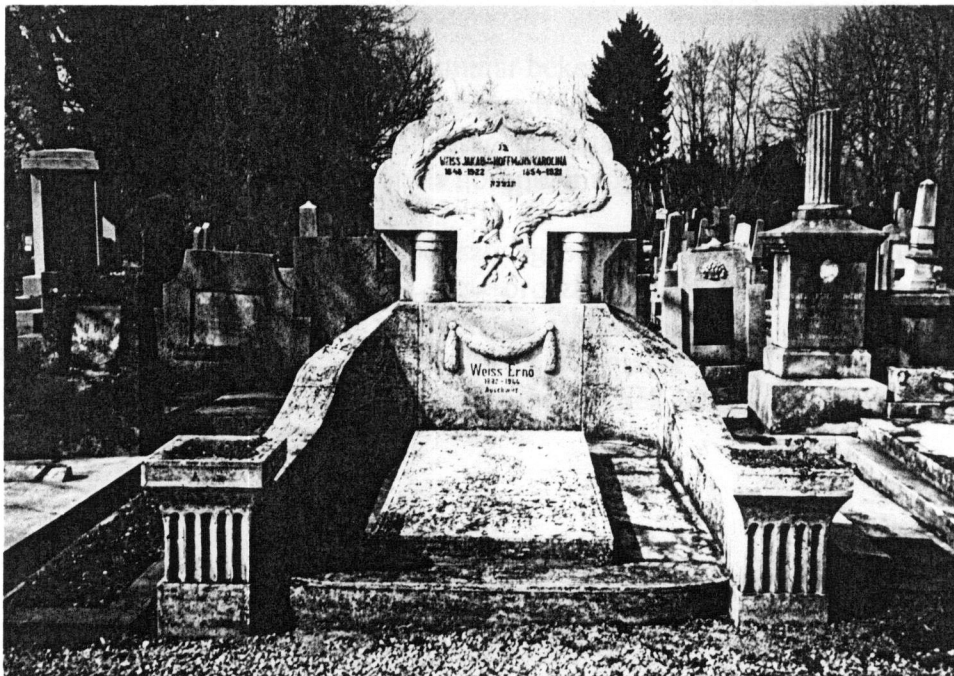
Az új stílusirányzat a temető kert emlékművein is otthagyta lenyomatát.

A Blau család kriptája az egyik legszebb közülük.

A szecessziós virágfüzérek és ívhajlatok díszével készített alkotáson szerencsésen ötvözik egybe az ősi zsidó és görög motívumokat (korinthuszi oszlopot, csillagokat, Dávidcsillagot, akrotériont, stb.)

A Weisz család kriptája már 1912-ben elkészült, de csak 1921-ben temetkeztek ide először. A hullámzó, mindig változó szecessziós síremléken két henger tartja a feliratokat körbeölelő fáklyalángok felhöként fodrozó alaplapját.

A temető délkeleti részén található az első világháborús hősök temetője. A zsidók életének vallási parancsa a hazaszeretet, a bevezetőben említett Bibliabeli Jeremiás intelme alapján. Így az első világháborúban, akár csak az 1948-as szabadságharcban,

nagy számban vett részt önkéntesen a zsidó lakosság is. Hősi halottaik száma, ennek megfelelően nagyon sok.

A temető drága sírköveinek teljes ellentétje a hősi hantok katonás rendben elhelyezett *egyszerű műkö síremlékei*. A központi emlékmű (oldalán fehér márvány lappal) sírfeliratát Munkácsi Noémi költő, Winkler Ernő főrabbi neje írta.

" Nyugodj el immár békecségyben,
Harcos utjaink fáradt vándora.
Álmodd a rabság napsugaras álmát,
Mi fájdalmas hőszünk, magyar katona."

A magyar szöveg felett héber szöveg is olvasható, melynek fordítása: "A hőszek emlékére! Sasoknál könnyebb, az oroszoknál bátrabbak, akiknek lelkét begyűjtötték, akik meghaltak a népért és szülőföldjükért a világháborúban, 1914-1918. Lelkük legyen az öröklét kötelékébe belefoglalva."

Az emlékmű túoldalán a hőszek neveit vésték fel. Ezek egyrésze ma már alig látható. Névsoruk a következő:

A hősi halottak nevei:

Klein Jenő őrvezető
Weis Sándor honvéd
Rosenfeld Samu honvéd
Beck Sándor honvéd
Erényi Miklós hadapród
Mayer József honvéd
Goldschmiedt Károly zászlós
Goldberger Gyula szakaszvezető
Breier Gábor szakaszvezető
Grünaum Sámuel szakaszvezető
Gerő Géza honvéd
Faludi Kornél tizedes
Weiser Sámuel honvéd
Hirsch Ernő huszár
Krauz József huszár
Lecheusfeld József huszár
Zwillinger Samu honvéd
Weiszfeld Ignác tizedes
Weisz Dezső tüzér
Löwenstein Ignác hadnagy
Steiner Kálmán hadapród
Kohn Samu hadapród
Lusztig József önkéntes őrvezető
Dr. Barta Arthur hadnagy
Guttman Imre szakaszvezető
Weissenstein Richard hadapród
Schiffenbauer Dávid hadapród
Tern Pál főhadnagy

A világháborús hősi temetőnél áll Zwillinger Samu honvéd később emelt síremléke, melyre hozzátartozói a következő verset vésték:

" Ki a hazáért élt és szenvedett,
Kérdemelte az örök életet.
A sors könyvébe így volt ez
megírva,
Az erős tölgyet derékon
Törte a háború vihara."

"Régebben szőnyegvirágokból és begóniákból igen szép kertet képeztek ki a hősi sírok köré. Így azok festői egységet alkottak, és a temető díszét képezték." - mondta egy beszélgetés során a temető idős ismerője Brandly Gyuláné Mancsi néni. (5)

Zárszó helyett

Ma a temető kissé jobb állapotban van, mint 1950-60-as években, de összehasonlíthatatlanul elhanyagoltabb, mint amikor még 2000-nél több zsidó élt Nagykanizsán.

A hajdan gyönyörű sírkert nagyobb odafigyelést igényelne és érdemelne a várostól, hisz egy élő művészettörténeti kincsesbánya, ami sok érdekeset rejt az utókor számára.

Fontosnak tartanám teljes rendbehozatalát, a ledöntött fejfák, emlékoszlopok visszahelyezését eredeti állapotukba, a vandálok által feltört, megcsonkított kripták és mauzóleumok kijavítását, renoválását.

Ám ez nem elég! Hivatalosan is védeni kellene keresztény, zsidó, vagy bármilyen felekezetű embertársaink temetőit, templomait, zsinagógáit, ravatalozóit, egyszóval épített emlékeit.

Minél több ismeretet kell összegyűjteni róluk, amíg lehet, és átadni gyermekeinknek. Talán felkelthetjük így érdeklődésüket a sokszor különös, számukra sok-sok rejtélyt nyújtó temetők, sírkövek, épületek iránt, melyek segítségével többezer évig repíthetjük vissza gondolataikat az emberiség kultúrájának történetében.

Ha dolgozatom ebben egy szikrányit is segíteni tud, vagy akár csak egy embert is továbbgondolkodásra serkent, azt hiszem már nem volt hiábavaló

ezzel a témával foglalkoznom.

"Valakinek ismerni
kell a rejtjeleket,
kopogásokat, kiáltásokat
és azok visszhangját.
De siess!
Sokan halottak már.
Por a legtöbb már is.
örök elmúlás."

(Rolf Jakobsen: Jelbeszéd)

Bibliográfia

- Andrea Paladdio: Négy könyv az építészetéről
Képzőműv. Bp. 1982.
- Artner Tivadar: Évezredek művészete
Gondolat, Bp. 1968.
- Barbarits Lajos: Nagykanizsa
Magyar Városok Monográfiája Kiadóvállalata, Bp. 1929.
- Dr. Császár László: A műemlékvédelem Magyarországon
Képzőműv. Bp. 1983.
- Dercsényi Dezső-Zádor Anna: Kis magyar művészettörténet
Képzőműv. Bp. 1980.
- Erdélyi Lajos: Régi Zsidó temetők művészete
Kriterion, Bukarest, 1980.
- Firdanszi: Királyok könyve
Magyar Helikon, Bp. 1979.
- Foss, Clive - Magdalino, Paul: Róma és Bizánc
Helikon, Bp. 1977.
- Genthon István: Magyarország művészeti emlékei
Corvina, Bp. 1974.
- Gerő László: Műemlékről mindenkinek
Műszaki, Bp. 1987.
- Halász Zoltán: Magyarország
Corvina, Bp. 1980.
- Hermann, Georgina: Perzsa reneszansz
Helikon, Bp. 1977.
- Hortobágyi Tibor: Hegyek ölelésében
Corvina, Bp. 1989.
- Joonston, Alan: Az archaikus Görögország
Helikon, Bp. 1976.

- Káldi György: Szentírás
Szent István Társulat, Bp. É. n.
- Kotnyek István: Nagykanizsa
Paul Gerin Nyomdája, Ausztria, 1992.
- Ling, Roger: A klasszikus görög világ
Helikon, Bp. 1976.
- Lyka Károly: A művészetek története
Képzőműv. Alap. Bp. 1977.
- Moorey, P.R.S.: Bibliai tájak
Helikon, Bp. 1975.
- Oates, David - Oates, Joan: A civilizáció hajnala
Helikon, Bp. 1976.
- Orbán Ferenc: Magyarország zsidó emlékei, nevezetességei
Medicina Könyvkiadó Vállalat Bp. 1991.
- Postgate, Nicholas: Az első birodalmak
Helikon, Bp. 1979.
- Rawson, Philip: Az indiai civilizáció
Helikon, Bp. 1977.
- Rácz Endre- Tüskés Tibor: Pannonia földjén
Corvina, Bp. 1988.
- Robert Will: Romanisches Elsas
Zodiaque, Würzburg, 1982.
- Szentkirályi Zoltán: Az építészet világtörténete
Képzőműv. Bp. 1980. I-II. kötet
- Székely András: Az ókori kelet művészete
Képzőműv. Bp. 1983.
- Warren, Peter: Az égei civilizáció
Helikon, Bp. 1975.

Jegyzetek

- (1) Barbarits Lajos: Nagykanizsa
Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala
Bp. 1929. 73-74 p.
- (2) Adatközlő: Lengyák István,
életkor: 47 éves Nagykanizsa
- (3) Erdélyi Lajos: Régi zsidó temetők művészete
Kriterion Bukarest, 1980. 5. p.
- (4) Zsoltárok könyve, Énekek éneke
- (5) Adatközlő: Brandly Gyuláné
életkor: 90 éves Nagykanizsa